

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC HADSEREGE A Mustrák TÜKRÉBEN

Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai

1711 Szent György havának utolsó napján a Szatmár vármegyében lévő majtényi mezőn a kora tavaszi napfényben több ezer kuruc katona gyülekezett a szabadságharc utolsó hadiszemléjére. Hamarosan megérkezett Károlyi Sándor báró, a kuruc sereg főparancsnoka, Pálffy János gróf, a Magyarországon harcoló császári csapatok fővezére Karl Locher von Lindenheim császári megbízott és „több előkelő rendek” kíséretében. Megmustrálván a csapatokat, felolvasták az előző nap Szatmár városában aláírt békeegyezmény pontjait, majd a katonák hűségét esküdtek a Habsburg uralkodónak. Később „...mindenféle hadi muzsikák és eszközök hangozván és a zászlók sűrűen lobogván, három ízben való tűzadással vagy lövések ropogásaival hadi mód szerint Te Deum laudamust (hálaadó istentiszteletet) tartottak... és a fegyvert letévén, a pacificatio punctumai (béke pontjai), és a kiadott passualis levelek tenora (úti levelek végzése) szerint, szélyel oszolván, ki-ki maga hazájában vette magát...”¹

Kortársi vélemények szerint is, ezzel a szomorúnak egyáltalán nem nevezhető aktussal lényegében lezárult az a küzdelem, melyet a kuruc haderő vívott Európa akkor egyik legerősebb és talán legjobban vezényelt hadserege ellen. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc közel nyolc esztendeje alatt számos fényes hadi siker született; (Szomolány 1704. május 28., Szentgotthárd 1704. július 4., Győrvar 1706. november 6—7., Kölesd 1708. szeptember 2.), de a döntő összecsapásokban a kuruc csapatok sorra alulmaradtak (Koronc 1704. június 13., Nagyszombat 1704. december 26., Zsibó 1705. november 11., Trencsény 1708. augusztus 3., Romhány 1710. január 22.). Az első években elért katonai sikerek után a kuruc és a császári haderő között kialakult sajátos egyensúlyt hosszú ideig sikerült ugyan megőrizni, viszont azt már a kortársak közül is sokan látták, hogy a katonai eszközök elégtelenek a háború győztes befejezéséhez.²

¹ *Pulay János*: Szatmári békeség. (Kiadta: Szalay László) Magyar Történelmi Emlékek, V. k., Pest, 1865. 424. o.

² Például Károlyi Sándor 1705 szeptemberében a következőket írta a fejedelemnek: „...az egész Ország csak nyelvel vággya az ellenséget, de én meg tapasztaltam, hogy effective semmit sem csinál, akár mit kiáltson, ne higgye Ngod, mert benne hagyák, hanem békéljünk, ha békélünk, mert bizony az Nemes ember de még a szegény legény is úgy látom kerül az németet, nem öli...” Károlyi Rákóczinak, történeli puszta, 1705, szeptember 25. reggel. Országos Levéltár, Rákóczi Szabadságharc levéltára (a továbbiakban — OL RSzt.) G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 69—70. fol. Alig két hónap múltán, a vesztes zsidói csata másnapján, már a következőket vetette papírra: „Sokat írhatnék, de látom: az eddig valóknak is semmi haszna; aprónként pedig mind beteljesedik. Külső segítséggel biztattuk nemzetünket — sehol sínes. Bizony ha még többször így járunk, földön hagyatunk.” Károlyi S. Bercsényi Miklósnak, ezirányi (zsigényi) tábor, 1705, november 12. *Thaly Kálmán*: Károlyi Sándor két levele a zsidói csatáról. *Századok*, (a továbbiakban — Sz) 1898. 734. o. Hasonlóan békülékeny hangot ütött meg a fejedelmet számfüzetésében is követő Eszterházy Antal: „Az innenső lakó szegénység... sok helyekben egy falat kenyérré nem virradván, az militiatul kolduljon csak egy darab kenyeret is. Nagy szívem fájdalommal mindenfelől a sűrű lamentatiót és keserves sóhajtasókat, sokat köll tapasztalnom; a kívánatos jó békeség conclusiójáról mint gazdag mind szegény, boldog s boldogtalan és a militia egyebet nem kívánnak.” Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak, Szombathely, 1708. december 12. Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706—1709. Közli: *Thaly Kálmán*, Budapest, 1901. 289—290. o.

Még a Habsburg császár esküdt ellenségeként ismert Bercsényi Miklós is több alkalommal pengetett békés hírokat. Erre nézve Bercsényi levele Rákóczihoz. Nagy-Tapolcsány, 1705. március 27. Archivum Rakocianum, I. osztály, V. kötet. Közli: *Thaly Kálmán* 424. o. (a továbbiakban — AR. I. o.).

Azóta a hazai és külhoni történészek sora a Rákóczi-szabadságharc vereségeinek okait kutatva különböző válaszokat fogalmazott meg. Egyesek a kuruc egységek képzetlenségében, fegyelmetlenségében, illetve hiányos felszerelésében látták a győzelmek elmaradását. Mások a tábornoki és főtiszti kar tehetetlenségével — olykor egyes tagjainak árulásával — vagy a volt thökolyánus tiszteknek a regularizálási törekvésekkel szemben tanúsított ellenállásával hozták kapcsolatba a vereségeket.³

A második világháború után marxista úton megújuló történetírásunk a kutatás szempontjából addig elhanyagolt társadalmi-gazdasági motívumokat állította előtérbe. Ám a kitűnő elemzések olykor arányvesztéssel párosultak. Így például a kuruc állam politikai és katonai vezetésének hibájaként rótták fel, hogy a „tehetséges népi származású katonák”-ból csak keveseket juttattak be a felső katonai vezetésbe. Hasonlóan éles kritika érte a fejedelem társadalompolitikáját, mivel a katonai szolgálattal vállalt jobbágyoknak ígért hajduszabadságot csak kevesen, akkor is megkésve nyerték el.⁴ Számos hézagpótló munka jelent meg Rákóczi államának gazdaságpolitikájáról, mégis, a krónikus pénzügyi válságot és a sűrűn ismétlődő termelészavarokat inkább a Habsburg gazdaságpolitika következményeként értékelték, és viszonylag kevés szó esett a XVII. század második fele európai méretű gazdasági válságának s a hadsereg eltartásának magyarországi hatásairól.⁵

Láttuk, a történelem által feltett kérdésekre adott válaszok, valamint a hozzájuk kapcsolódó vélemények rendkívül széles skálán mozognak. Ennek ellenére úgy véljük, hogy több kérdést nem elemeztek kellő mélységig, sőt más megvilágításban a források eltérő válaszokat sugallhatnak. Például máig sem tisztázott megnyugtatóan a kuruc hadsereg képzettségének, felszereltségének mértéke, s ebből eredően az, hogy fegyvernemi és taktikai sajátosságai milyen mértékben tették lehetővé a nyílt összecsapások vállalását és ennek következtében a „tisztn” katonai megoldás kockázatát. Ugyancsak kevés figyelmet fordítottak arra, hogy az adott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között milyen lehetőségei és realitásai voltak egy viszonylag korszerű reguláris haderő létrehozásának. Sőt különös gonddal kell megvizsgálnunk azt a kérdést, hogy mennyiben és miben okozott változásokat a XVI—XVII. század ún. „hadügyi forradalma” a két szemben álló hadseregnél?

Jelen tanulmányunk keretében lehetetlen minden felvetett kérdésre megnyugtató választ adni. Ezért, mintegy első lépésként, egy alig ismert forráscsoportnak, a mustrakönyveknek és tabelláknak elemzésével talán közelebb juthatunk a megoldáshoz.

Történelmi és a hadtörténelmi irodalmunkban manapság közhelyszámba megy idézni azokat az erőfeszítéseket, amelyeket II. Rákóczi Ferenc tett egy, a kor színvonalán álló reguláris hadsereg létrehozásáért. Mégis, mint a Fejedelem száműzeté-

³ *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc hadserege. Hadtörténelmi Közlemények, 1888. 23. o. (a továbbiakban — HK); *Acadály Ignác*: Magyarország Története I. Lipót és I. József korában 1657—1711. A Magyar Nemzet Története. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) VII. k. Budapest, 1898. 593—601. o.; *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. II. k. (1707—1708). Budapest, 1909. 147—151. o., 155—156. o., 160—168. o. Új szemléletű feldolgozások a két világháború között készültek, mint például *Hóman Bálint — Szekfű Gyula*: Magyar Történet. IV. k. Budapest, 1935. 293—294. o. és 296—297. o.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 1934. 140—147. o.

⁴ *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi szabadságharc. Budapest, 1951. 52—53. o., 55—60. o. *Várkonyi Ágnes*: Vak Botytyán. Budapest, 1951. 29. o., 81—85. o. *Eszé Tamás*: A Rákóczi szabadságharc. In: A magyar történetészkongresszus előadásából 1953. június 6—13-ig. Budapest, 1954. 23—26. o. *Pach Zsigmond Pál*: A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban. Uo. 52—60. o. *Borus József*: A Rákóczi szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. Uo. 77—80. o.

⁵ A szabadságharc kérdésköréről átfogó marxista munka eddig: *Köpeczi Béla — Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1955. Bővített és átdolgozott kiadása 1976-ban jelent meg. *N. Kiss István*: Az 1707. évi dicális conscriptio. In: Rákóczi Tanulmányok. Budapest, 1980. (Szerk.: *Köpeczi Béla — Hopp Lajos — R. Várkonyi Ágnes*) (a továbbiakban — RTan.) A hadsereg és gazdaság összefüggéseire legújabbban *Bánkúti Imre* kutatásai hívták fel a figyelmet: Hadtápellátás és hadtápszervezet Rákóczi hadseregében (In: RTan.); *ub*: II. Rákóczi Ferenc rézpénzeinek gazdasági és társadalmi vonatkozásai. *Numizmatikai Közöny*, 1980. 79. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Társadalmi fejlődés és állami önállóság. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. (Szerk.: *Bendá Kálmán*) Budapest, 1980. Uo. *Makszy Ferenc*: A paraszti hadban és termelésben és *N. Kiss István*: A szabadságharc államának jövedelmei c. tanulmányok. A parasztság helyzetéről legújabbban *R. Várkonyi Ágnes*: Jobbágypolitika Rákóczi államában. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. (Szerk.: *H. Balázs Éva — Fügédi Erik — Makszy Ferenc*.) 415—437. o.

sében papírra vetette, fáradozását kevés siker koronázta. Megfelelő tiszti és altiszti-kar hiányában általános volt a fegyelmezetlenség, akadozott az adminisztráció, s a katonák felszereltsége katasztrofális képet mutatott. „A legjobban felfegyverzett katonának sem volt kardján kívül egyebe, csak kanócos puskája vagy keresz záros muskétája, és ezekből sem volt annyi, mint az ellenségnek... A legjobban fölszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélyája volt, csöve tölcser alakú, kardja elég rossz acélból, rosszul felkantározott kis hátsólova, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva.”⁶ Hasonlóan vélekedtek a fejedelem kortársai is. Forgách Simon gróf, a kuruc tábornoki kar elméletileg talán legképzettebb tagja, szintén az emigrációban készített emlékiratában találóan mutatott rá a kuruc csapatok fegyelmi és fegyverzeti fogyatékoságainak a taktikára gyakorolt hatására. Egyben óvott attól, hogy az ellenséggel a kuruc haderő nyílt ütközetbe bonyolódjék, mert: „...a németek regularis katonák, hosszas gyakorlatozás van mögöttük, a magyarok ugyanakkor valamennyien könnyűfegyverzetű katonák, még nem regularisok, és fegyverzetük sem ér fel amazokéval.”⁷

A kurucokkal szövetséges francia király megbízottja, Des Alleurs márki, uralkodójának küldött jelentésében arról számolt be, hogy 1705 nyarán Rákóczinak mintegy 45 000 embere állt fegyverben: „...De mind e csapatok sorában csak az utóbb említett két század meg a karabélyosok, a palotások és a németek tartanak némi fegyelmet, s vannak kellőképpen fölfegyverezve; úgy hogy valójában csak ezernégyszáz lovasra és ötezerháromszáznolevan gyalogosra lehet számítani; a többi pedig csak arra jó, vagy felélje a had készleteit, és zavart okozzon”⁸.

Ilyen, vagy ehhez hasonló véleményekkel tucatszámra találkozhatunk a szabadságharc forrásait lapozgatva. Ennek ellenére úgy véljük, hogy feltétlenül szükséges a kuruc hadsereg mennyiségi és minőségi viszonyainak pontos tisztázása, mivel csak ezek ismeretében tudunk feleletet adni eddig homályban maradt kérdésekre. Az általunk vizsgálni kívánt paraméterek zömét Rákóczi seregeinek mustrakönyvei és tabellái, valamint létszám- és zsoldkimutatásai tartalmazzák. Ezzel a forrásbázissal behatóbban csupán Thaly Kálmán foglalkozott egy hosszabb lélegzetű tanulmányban. Bár Thaly az akkor még elérhető mustrajegyzékeknek csak töredékét publikálta, de a későbbiek során azok részletes feldolgozása sem történt meg.⁹ S noha az utóbbi évek magyar történetírásában is elfogadottá vált a kvantitatív módszerek alkalmazása, mégis, e források hasznosítása, kevés kivételtől eltekintve, nem talált követőkre vizsgált korszakunkban.¹⁰

Mielőtt azonban behatóbban tanulmányoznánk a Rákóczi-szabadságharc katonai összeírásait, talán nem érdektelen néhány pillantást vetnünk azokra a történelmi folyamatokra, melyek életre hívták a kora újkori hadseregek személyi és anyagi nyilvántartását. Tesszük ezt mindenekelőtt azért, mert a XVI. és XVII. században a hadügyi szférában olyan robbanásszerű fejlődés történt, amely teljesen átforgalmazta a hadviselést, lényegében meghatározta a II. Rákóczi Ferenc által vezetett hadsereg helyét, szerepét és lehetőségeit is a korabeli Európában.

Minden hadsereg felső vezetésének, régen ugyanúgy, mint napjainkban, szükséges

6 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. AR. III. osztály, Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. (Szerk.: *Küpeczi Béla*) Budapest, 1978. 338. o.

7 Forgách Simon emlékirata; In: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi szabadságharcról. (Szerk.: *Küpeczi Béla* — R. *Várkonyi Ágnes*) Budapest, 1973. I. k. 497. o. (a továbbiakban — RTü.).

8 Des Alleurs márki jelentése a magyarországi elégedetlenek ügyeinek állapotáról, RTü. II. k. 133. o.

9 *Thaly Kálmán*: Tényleges létszámok és hadi felszerelés II. Rákóczi Ferenc ezredeiben. HK 1891. (a továbbiakban — *Thaly*: Tényleges létszámok...).

10 Különösen az utóbbi évtizedben kezdtek hozzá a Rákóczi szabadságharc történetének és hadtörténetének, kvantitatív módszerekkel is történő vizsgálatához. Így születtek meg a katonai összeírásokat elemző tanulmányok, mint például: *Dávid Géza*: Török és tatár katonák Rákóczi seregében. In: RTan. 159—167. o.; *Iványosi Szabó Tibor*: Három katonai összeírás a Rákóczi szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. k. A késői feudalizmus kora. (Szerk.: *Iványosi Szabó Tibor*) 287—342. o.

a parancsnoksága alá tartozó csapatok harcértékének állandó figyelemmel kísérése. Hiszen a személyi állomány fizikai, morális állapota és anyagi ellátottsága a harcászattal és a stratégia mellett kölcsönhatásban áll a gazdasági-társadalmi étellel. Engels már a múlt század utolsó harmadában kifejtette: „Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg és a flotta. Fegyverzet, állomány, szervezet, taktika és stratégia mindenekelőtt a mindenkori termelési foktól és a közlekedési összeköttetésektől függ.”¹¹ Az általunk vizsgált folyamatot egy másik megközelítésből, úgy is definiálhatjuk, hogy a középkor végétől, a kora újkoron, át a háború „üzemi eszközei” folyamatosan koncentráálódtak és tökéletesedtek a hadvezérek kezében, s ennek következtében mind racionálisabb eljárásokat kellett alkalmazni a hadseregek szükségleteinek fedezéséhez. Véleményünk szerint a háború „üzemi eszközei” a taktikai és stratégiai módszerek mellett az utánpótlási rendszerek voltak, valamint nem utolsósorban a katonaság belső adminisztrációja, melynek egyik szerves alkotóelemét a hadiszemlék jelentik. Bár hadiszemléket a történelem folyamán minden hadseregben tartottak, rendszeressé tételük és adminisztratív mechanizmusuk kiépülése szorosan összefügg az állandó zsoldoshadseregek kialakulásának több évszázados folyamatával. Gyakorlatilag tehát igaza volt annak a jeles szociológusnak és gazdaságtörténésznek, aki a háború „racionális üzemi eszközeivel” kapcsolatban megjegyezte, hogy: „...az egész fejlődés egyértelműen a fegyver jelentőségének növekedését, s éppoly egyértelműen az említett gazdasági folyamat következetes keresztülvitelét is jelenti.”¹²

A nyugat-római birodalom bukása után Európának és a Mediterráneumnak azokon a területein, ahol a gazdasági élet nem süllyedt a természetes gazdálkodás szintjére, a zsoldosság intézménye tovább élt. Így például zsoldos csapatokat találunk a bizánci császárok seregeiben éppúgy, mint az Ibériai-félsziget kalifáinak szolgálatában.¹³ Az európai gazdasági élet, a kereskedelem és pénzforgalom XI. századtól tapasztalható erőteljes fellendülése, a nyomában fellépő társadalmi változásokkal együtt, kedvezett a zsoldosság újraéledésének. Európa nyugati részein és a Mediterráneum vidékein fekvő városokban sorra alakultak a pénz és az áru körforgását biztosítani hivatott kereskedő- és bankházak és velük együtt terebélyesedett a kézműves-iparos réteg, egyre növelve az árutermelés volumenét.¹⁴ Különösen kedvezett e folyamatoknak a mindinkább fokozódó demográfiai nyomás. Ugyanis különböző, itt nem részletezhető okok következtében a középkori gazdaság alapját képező feudális birtokok képtelenek voltak eltartani az ütemesen növekvő népességet. Ezért jelentős tömegek áramlottak a városokba, új megélhetési forrásokat keresve. Számukat csak tovább szaporították a járványok, éhínségek, vagy háborúk következtében a mezőgazdasági termelésből kiszakadt rétegek. Sokuknak sikerült munkát találni, új egzisztenciát teremtve integrálódni a városlakók társadalmába. Tetemes hányaduk viszont anyagi ellenszolgáltatás fejében hosszabb-rövidebb időre elszegődött a kereskedők fegyveres kíséretébe, vagy beállt katonának a szinte állandóan egymással háborúskodó földesurak seregeibe.¹⁵ Később a meggazdagodással és sok kalanddal kecsegtető kereszties háborúk jelentettek nagy vonzóerőt. Lényegében ekkor élte a zsoldosság első fénykorát. Ebben az időben vált először érzékelhetővé a pénzgazdálkodás és a hadügy szoros kapcsolata. Nem véletlen tehát, hogy a korszak végére épült ki II. Frigyes német-római császár szicíliai királyságának területén Európa első hivatalnokállama. A királyság erős központosítás mellett fejlett admi-

11 [Friedrich] Engels: Az erőszak szerepe a történelemben. A Marxizmus Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára. 15. Budapest, 1979. 19. o.

12 Max Weber: A karizmatikus uralom és átalakulása. In: Állam Politika Tudomány. Tanulmányok. Budapest, 1970. 21. o.

13 Werner Sombart: Háború és kapitalizmus. Budapest, 6. n. 27—28. o.

14 Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története. Budapest, 1983. 88—94. o. Az ipar fellendülésére és a technikai újításokra nézve l.: Endrei Walter: A középkor technikai forradalma. Budapest, 1978. 60—68. o.

15 Henri Pirenne: i. m. 96. o.

nisztrációval, adórendszerrel, állandó katonai erővel rendelkezett. Lényegében megelőzte korát, ezért is tartják a modern európai államalakulatok előfutárának.¹⁶

A több mint két évszázados fejlődés után Európa gazdasága a XIII. század végétől kezdődően a hanyatlás jeleit mutatta. A gazdasági pangás, majd a visszaesés kiváltó okai között egyaránt szerepet játszott a termőföldek pusztulása, kimerülése, pusztásodása, valamint csökkenő hozadéka. Ennek következményeként a mezőgazdasági termelékenység visszaesett, ellenben az állami és földesúri terhek rohamosan emelkedtek. Tovább súlyosbította a helyzetet az Európa éghajlatának hűvösebbre fordulása nyomán bekövetkezett katasztrofális termések sorozata. Mindezek következményeként csökkent a lakosság élelmiszerfogyasztása, s az így legyengült szervezetű emberek között különböző betegségek ütötték fel fejüket, hogy aztán a szörnyű pusztítást véghez vivő „fekete halálban”, a pestisben kulmináljanak. A gazdasági hanyatlás kísérőjelenségeként elemi erővel tört a felszínre a parasztság és a városok iparos-kereskedő polgárságának elégedetlensége ugyanúgy, mint a feudális uralkodó osztály belső ellentétei.¹⁷ Lángoló kastélyok sora, kiégett parasztviskók tömegei, romos városok jelzik a társadalmi küzdelmek színtereit. Paradox módon mégis, az emberiség történelmének e fájdalmas vajúdása nyomán, a feudalizmus gazdasági és társadalmi szerkezetében olyan változások mentek végbe, melyek megteremtették a korszerű államhatalom alapjait, és eszközeit, köztük az állandó katonaság kialakulásának feltételeit.

Mint már említettük a XVI. század gazdasági és társadalmi hanyatlása nagymérvű elnéptelenedéssel párosult. Egyes becslések szerint a XIV. század folyamán Európa lakossága 75 millió főről 45 millióra csökkent. A katasztrofális demográfiai depresszió eredményeként fellépő munkaerőhiány következtében lassan átformálódott a mezőgazdaság szerkezete. Különösen Európa nyugati felét sújtotta e háromsztagú — gazdasági, politikai, demográfiai — válság, ezért a legélesebben ott jelentkeztek hatásai. Az agrártermelésen belül fokozatosan az állattenyésztés került túlsúlyba, hiszen ennek munkaerőszükséglete csekélyebb a szántóföldi művelésénél. A termőterület csökkenése globálisan nagyobb arányú volt, mint az a terület mely a népesség eltartásához szükséges élelmiszer megtermeléséhez szükséges. Így a szántóföldi termelésben egyre inkább meghatározóvá vált az intenzitás és a termelékenység, különösen amikor a földesurak monopolizálták az állattenyésztést. Ennek következtében a földesúr—jobbágy viszony fokozatosan átformálódott pénzjáradékká vagy bérleti viszonyra, előidézve a válság alatt gyakorlatilag darabokra hullott monarchiák központosítási tendenciáit.¹⁸

A válság meghaladásának első jelei akkor tapasztalhatók, amikor mind a gazdasági, mind a társadalmi élet viszonylataiban a pénzügyi vonatkozások váltak meghatározóvá. Hiszen a központosított államrendszer kiépítéséhez az uralkodótól függő és szakképzett zsoldos hadsereg, a hivatalnoki kar fenntartásához és működtetéséhez elsősorban pénz, mégpedig nagyon sok pénz kellett. Kedvező hatással voltak ezekre a folyamatokra a kibontakozó gazdasági növekedés tendenciái. Az állattenyésztés előretörésének kísérőjelenségeként Európa számos területén megkezdődtek a hírhedt „bekerítések” — parasztok tízezreit űzve el földjeikről. Bár az ipari ágazatok fejlődése óriási léptekkel haladt előre, a jelentős népességyarapodás miatt nem tudták a termelésből kiszakadt parasztok tömegeit maradéktalanul felszívni. Sőt a városok-

16 Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648—1939. Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Freiburg, Erster Band I. *Gerhard Papke*: Von der Miliz zum Stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus 1648—1749. München, 1979. 119. o. (a továbbiakban — *Papke*: Militärgeschichte...).

17 *Immanuel Wallerstein*: A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században. Budapest, 1983. 43—54. o.; *Endrei Walter*: i. m. 78—82. o.; *Agh Atilla*: „Középkori elmaradottság, modern alulfejlettség”. Sz 1983/1. sz. 4—15. o.; *Henri Pirenne*: i. m. 281—286. o.

18 *Wallerstein*: i. m. 167—185., 252—261. o.; *Szűcs Jenő*: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Budapest, 1983. 72—79. o.

ban szintén sokan szegényedtek el, vagy váltak munkanélkülivé. Többek közt ezeknek az okoknak hatására kialakult egy nagy tömegű, a termelésből zömmel már kiszakadt, úgynevezett „csavargó” réteg, mely a zsoldos seregek természetes tömegbázisává vált. Származásukra nézve legnagyobb részük a hegyvidéki tájakról jött erős fizikumú ember volt.¹⁹ Kitűnő példát szolgáltatott erre Svájc területe, ahonnan a XV. század folyamán mintegy 50 000—100 000 ember vállalt idegenben szolgálót. A következő évszázadban pedig számuk már elérte a 250 000—300 000 főt.²⁰

A válságon való túljutás első komoly jelei az állam központosítási törekvéseiben tapinthatók ki, melyek viszonylag hamar jelentkeztek a hadügy terén. Franciaországban például az állandó katonai egységek (*compagnies d'ordonnance*) költségeinek fedezésére vezetik be 1439-ben a királyi adót (*taille royale*). Hat évvel később VII. Károly francia királynak már tizenöt *compagnies d'ordonnance* állt rendelkezésére 9000 fős személyi állománnyal.²¹ Az egyre nagyobb létszámú állandó katonaság felszerelése és eltartása megkövetelte a tisztikar és legénység rendszeres anyagi, valamint személyi nyilvántartását. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy egy, a király által kinevezett mustramester rendszeres időközökben megszemlélte a királyi helytartók és az önálló hadnagyok egységeit. Számba vette a katonákat és a tulajdonukban, vagy használatukban lévő fegyvereket, felíratta nevüket, olykor származási helyüket. Egy 1455-ben kelt mustralista szerint például a könnyűlovásoknak mellvérttel, karvédővel, karddal, vaskesztyűvel, sisakkal, torokvédővel és alabárdal kellett a szemlén megjelenniük. Olyan esetekben, amikor a harcosok elégtelen fegyverzettel jelentek meg a szemlén, kevesebb zsoldot kaptak szolgálataikért. A szemle utolsó aktusaként a mustramester kiosztotta a szemrevételezett vitézek zsoldját és természetbeni ellátmányát.²²

A nagy földrajzi felfedezések nyomán, a szinte hihetetlenül kitáguló térben, viharos gyorsasággal alapozódott meg a kora újkori világgazdasági rendszer. Európa napnyugati felén az új dimenziók más eszközöket követelnek a gazdaság, a társadalom és a hadseregek irányítása, s működtetése számára egyaránt. Az iparban a céheket kiszorítja a manufaktúra, a jobbágy helyett immár paraszti bérlő, bér munkás, vagy önálló gazda dolgozik a földeken. A kereskedelem világméretűvé szélesedve fénykorát élte. Jövedelmei, tőkéje nélkülözhetetlenné vált az államok számára. Mégis, úgy tűnt, a fejlődés nem minden szála tartott a tőkés fejlődés irányába. Még a nemesség tagjai ültek a hivatalok zömének felelős posztjain. Foggal-körömmel őrizték feudális kiváltságait, s a hadsereg tisztikara is zömmel belőlük rekrutálódott. Európa több országában pillanatnyi társadalmi patthelyzet alakult ki. Ennek következtében az uralkodók az államgépezetet egyre inkább a feltörekvő polgárság anyagi erejével működtetik. Az állami adminisztrációt és a zsoldos hadsereget zömmel a nemesség vezeti ugyan, de a valóságban, egymás ellen kijátszva őket, mindkettőjük felett uralkodnak.²³ Közben területekért, piacokért, zsákmányért, aranyért folyik a küzdelem, hol dinasztikus érdekekre hivatkozva, hol vallási kön-

19 *Wallerstein*: i. m. 259—262. o. A bekerítések hatásairól folytatott vita az angol példán l.: *Vári András*: Viták az angol gazdasági történetírásban. A „mezőgazdasági forradalom és a bekerítések”. *Agrártörténeti Szemle*, 1983/3—4. sz., 501—521. o.

20 *M. H. Koerner*: Der Einfluss der Europaischen Kriege auf die Struktur, der Schweizerischen Finanzen im 16. Jahrhundert. In: *Krieg, Militärausgaben und Wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress*. Edinburgh, 1978. *Grazer Forschungen zur Wirtschaft und Sozialgeschichte*. 4. Band. (Hrsg.: *Othmar Pickl*) Graz, 1980. (a továbbiakban — *Grazer Forschungen*... 4. Bd.).

21 *Ingomar Boy*: Krieg und Wirtschaft im 16. Jahrhundert. Ein Essay über Kriegswirkungen und Kriegsfolgen. In: *Grazer Forschungen*... 4. Bd. 14. o.

22 *Philippe Contamine*: Guerre, état et société à la fin du Moyen Âge. Études sur les Armées des rois de France, 1337—1494. Paris et La Haye, 1972. 79—80. o.

23 A gazdasági viszonyokra, fellendülésre és a társadalomra nézve: *Immanuel Wallerstein*: i. m. 312—367. o.; *Szács Jenő*: i. m. 78—84. o.; *Geoffrey Parker*: Europe in Crisis 1598—1648. Glasgow, 1982. 49—66. o. A spanyol nemességnek a katonaságban és az államapparátusban betöltött sajátos szerepére nézve: *Raffaele Puddu*: Guerra e stato tra cinque e seicento. *Rivista Storica Italiana*, Fascicolo II. 1978.

többséget bújtatva. Tulajdonképpen ez az államok közötti vetélkedés társadalmi feszültségeket levezető csatorna, ahol egyelőre mindkét társadalmi osztály megtalálta számítását. Fő eszköze a háború, hogy a temérdek emberi és anyagi tömeget magába olvasztva önmaga is változásba, a „hadügyi forradalomba” torkolljon, társadalmi, gazdasági és politikai változások láncolatát idézve elő.

Az utóbbi évtizedek polgári hadtörténései meglehetősen heves vitát folytattak Michael Roberts azon megállapításával, mely szerint Európa nyugati felében az 1560 és 1660 között eltelt száz év alatt „katonai” vagy tágabb megfogalmazásban „hadügyi forradalom” zajlott le.²⁴ Kétségtelen tény, hogy Roberts állításait számos ponton lehet vitatni, vagy módosítani, de a változás tényét, hatásait, jellegét nem lehet tagadni.²⁵ A XVI—XVII. században lezajlott „hadügyi forradalom” alapvetően három fő területre: a taktikára, a stratégiára és a háború dimenzióinak megváltozására koncentrálódott.

A „hadügyi forradalom” gyújtópontja ugyan a spanyol—holland összecsapás színtere, a Németalföld volt, de e „forradalom” bölcsőjét Spanyolországban ringatták. Nassau János és Orániai Vilmos, valamint követők hadseregreformjai gyökeresen átformálták mind a lovasság, mind a gyalogság taktikáját.

A legszembeűnőbb változás talán a gyalogság harc módjában következett be. A XVI. század első felében a még csaknem verhetetlen, általában szabályos négy- szögekbe tömörült spanyol terciókat (létszámuk mintegy 3000 fő) felváltották azonos harcértékű, de kisebb egységekre. Általában hat-tíz soros mélységben, vonal alakzatban fejlődtek fel, szabályos sortüzeket adva le az ellenségre, amelyet a contre-marsche segítségével nagyjából folyamatossá tettek. Lecsökkentették a harcászati egységek állományát, de egyidejűleg felemelték a tisztek és altisztek létszámát. A tűzfegyverek technikai tökéletesedésével, s a muskétások arányának növelésével, nagy mértékben fokozták a csapatok tűzerejét.²⁶ A bekövetkezett változások jól nyomon kísérhetők a spanyol királyság Flandriában harcolt csapategységeiről két különböző időpontban felvett mustra adatain:²⁷

A mustra időpontja	Tercio	Létszám fő	T	M	A	C	K
1571. május 12.	Nápolyi, Szicíliai, Lombard, Flandriai	7509	450 6%	596 7,9%	1505 14%	2516 33,5%	2442 32,5%
1601. március 24.	—	22 453	1919 8,5%	4361 19,4%	5115 22,8%	8442 37,6%	2606 11,6%

²⁴ A hadügyi forradalomra nézve alapvető feldolgozás: *Michael Roberts: The „Military Revolution” 1560—1660.* Belfast, 1956.

²⁵ A hadügyi forradalommal kapcsolatos vitát összefoglalja: *Geoffrey Parker: The „Military Revolution” 1560—1660 — a Myth? The Journal of Modern History, 1970/2.* 195—214. o. (a továbbiakban — *Geoffrey Parker: The „Military Revolution”...*).

²⁶ Uo. 196. o.; 198—199. o.

²⁷ *Geoffrey Parker: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567—1659.* Cambridge, 1972. 276. o. (a továbbiakban — *Parker: The Army...*).

A táblázat rövidítései: T = Tiszt; M = Muskétás; A = Arquebusier (nehézpuskás, szakállaspuskás); K = könnyű (pikás) gyalogos; C = Corseletes (páncélos) nehéz (pikás, alabárdos) gyalogos.

Mint a fentiekben láttuk, alig harminc év alatt a tűzfegyverekkel ellátott katonák aránya 21,9%-ról 42,2%-ra emelkedett. Bár az altiszti kar létszámnövekedéséről nem rendelkezünk adatokkal, a tisztikar aránya szintén mintegy 2,5%-os növekedést mutat.

A németalföldi taktikát Gusztáv Adolf svéd király, a harmincéves háború egyik kiemelkedő hadvezére fejlesztette tovább. A gyalogság egységeinél három- vagy hat-soros mélységű felállást alkalmazott. Formációit — a hézagmentes tűzvezetés érdekében — a korszerű erődítmények mintájára alakította ki. Több fegyvertechnikai újítás — súlycsökkentés, könnyebb és gyorsabb kezelhetőség — eredményeként lehetővé vált a tüzelés előnyeinek fokozottabb kihasználása. Elhagyták például a muskéták feltámasztó villáinak használatát és a tűzváltás mozgásában a „contre-marche” helyett a kettőzést alkalmazták.²⁸ A XVII. század utolsó harmadában tovább növelte a gyalogság ütőképességét a szurony bevezetése. Ezzel az újítással megoldották a gyalogság fő hidegfegyverének számító lándzsa és a lőfegyverek egyesítését. Így közel duplájára növekedett a tűzerő, s a flinták rendszeresítésével nagyobb lett a tűzgyorsaság.²⁹

Lényegében ezek a technikai és taktikai újítások is hozzájárultak ahhoz, hogy a század végére sikerült megtörni az oszmánok európai hatalmát. A hadügyi fejlődés eredményeképpen a nyugati zsoldos hadseregek fő fegyvernemévé a gyalogság vált, míg a másik rivális fegyvernem a lovasság, részben alárendelt szerepet töltött be.

Ennek ellenére a különböző katonai teoretikusok között heves vita dúlt a lovasság helyének és szerepének megítélése körül. A lovasság primátusának egyik leghevesebb szószólója a korszak kiemelkedő katonai szakírója, Jacob Wallhausen volt. „Kriegkunst zu Pferd” című, 1616-ban Frankfurt am Mainban megjelent művében kifejtette: „hogy a lóval kétszer több az ember, mint a gyalogló, mert akkor sokáig élész; megmondhatják ezren, egy lovas négy, hat gyaloglóval is felér”.³⁰ Ilyen, vagy ehhez hasonló vélekedések ellenére a lovasság szerepe háttérbe szorult, általában nem válik csatadöntő tényezővé. Ugyanis a németalföldi hadseregreform következtében a nehézlovasság tűzereje megnőtt bár, de mozgása lelassult, így elvesztette harcászati lökőerejét. Harceljárásuk lényege az ún. „karikírozás”, amelynél a lovas csapat lassan megközelíti az ellenséget, majd az első sor tüzel. Ezután helyet cserél a hátsó sorral, amely megismételi a műveletet. Eközben lassan megközelítik az ellenséget, és szükség esetén szabályával közelharcba bocsátkoznak. Fő alkalmazási területük a felderítés, az ellenfél összeköttetéseiének és utánpótlásának zavarása, megbénítása, valamint a saját utánpótlás védelme, nem utolsósorban adott esetekben a gyalogságnak a szárnyakon történt támogatása.

A lovasság taktikai szerepe csak Gusztáv Adolf reformjai után nő meg számottevően, mert a svéd haderő újra alkalmazta a lovasrohamot, megosztva a harcászati lökőerőt a két fegyvernem között. A csapatok jobb irányíthatóságának érdekében a svéd király új taktikai egységként két ezred összevonásával létrehozta a féldandárt.

A „hadügyi forradalom” részeként bevezetett, majd elterjedt németalföldi és svéd hadseregreformok kitűnően képzett, begyakorlott, morális, valamint pszichikai állóképességgel rendelkező embereket kívántak. Az új taktika alkalmazásához el kellett sajátítani a manőverezést, a fegyverkezelést és a tüzelés bonyolult műveleteinek összehangolását. Gyakorlatilag a katonák úgy tevékenykedtek, akár egy fogaskerék a gépezetben. Ennek megvalósításához többéves, kemény képzésre volt szükség. Lényegében a spanyol kiképzési rendszert Európa több országában átvették. A fiatal,

²⁸ *Perjés Géza*: A hadviselés problémái Zrínyi idején. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 14. o. Uő.: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 199—202. o.

²⁹ *Lugosi József*: Szuronyok Magyarországon a 18. századtól napjainkig. *Múzeumi Füzetek*, 3. Budapest, 6. n., 7—8. o.

³⁰ *Max Jähns*: Geschichte der Kriegwissenschaften vornämlich in Deutschland. München — Leipzig, 1890. Zweite Abteilung, 1057. o.

olykor 12—14 éves rekrutákat különböző kiképzőtáborokba irányították, ahol egy-két év alatt elsajátították a katonai mesterséget. Parancsnokaikkal szemben feltétlen engedelmességet, továbbá a félelemérzetet is kiülő vasfegyelmet sulykoltak beléjük.³¹

Az új típusú taktika megváltoztatta a stratégiai elképzeléseket is. Hiszen az új harcéljárások lehetővé tették több sereg azonos időben történő mozgatását. A hosszú és kemény gyakorlatozás eredményeként az ütközeteket követően a csapatok nem bomlottak fel, hanem továbbra is harcra vethető állapotban maradtak. Ilyen körülmények között a hadvezérek már olyan terveket készíthettek, amelyek merészebb hadászati célok elérését tették lehetővé.

A taktika és stratégia megújulása megváltoztatta a háború dimenzióit. Megnövekedett a háború időtartama, a harci cselekmények területe, nem utolsósorban pedig rohamosan emelkedett a hadseregek létszáma. E három tényező viszont egyszerre nehezedett a hadviselő felek gazdasági és társadalmi életére. Egyre több embert szívtak el a hadseregek, s mind többen kerültek közvetlen, vagy közvetett kapcsolatba velük akár fogyasztóként, kereskedőként, kvártélyadóként, akár károsultként. Így a társadalom mind szélesebb rétegei váltak egyszerre a háború eszközeivé, haszonélvezőivé és áldozataivá. Ugyanakkor a taktika, valamint a fegyverek technikai tökéletesedésének következményeként a hosszabb időtartamú háborúk vérvesszőségei ijesztő méreteket öltöttek. Becslések szerint az európai háborúkban az esetek aránya a katonák létszámához viszonyítva a következőképpen alakult az utóbbi nyolcszáz év során.³²

XIII. század : 2,9%
XIV. század : 4,6%
XV. század : 5,7%
XVI. század : 5,9%

XVII. század : 15,7%
XVIII. század : 14,6%
XIX. század : 16,3%
XX. század : 38,9%

Bár ezek a becslések elég pontatlanok, de arra alkalmasak, hogy a hosszútávú tendenciákat szemléltessék. Annyi mindenesetre ezekből az adatokból is kiderül, hogy a „hadügyi forradalom” időszakában a háborúk rendkívül pusztítóvá váltak. Különösen jelentős ugrás következett be a XVII. században, mikor Európában a harmincéves és a törökellenes háború pusztított, pedig ebből a becslésből hiányoznak a polgári áldozatok, melyek nagysága a harmincéves háború idején olyan méreteket öltött, hogy kortársi feljegyzések szerint Európa jelentős területein éhínség, dögvész és halál uralkodott. Mégis éppen a harmincéves háború következtében kialakult apokaliptikus állapotok között gyakorolta a „hadügyi forradalom” a legmaradandóbb hatást a gazdasági életre. Ugyanis a XVI. század második felétől a hadviselő országok kiadásai kezdtek ijesztő méreteket ölteni. Jellemző példa erre a spanyol királyság, ahol az uralkodónak 1547/48-ban még „csupán” kétmillió aranyforintjába került a hadakozás, de 1590—1595 között éves átlagban már elérte a kilenc milliót.³³ Hasonló növekedést tapasztalunk Európa más területein is. Elég talán utalnunk a balti kereskedelem egyik központjának számító Gdańsk városának hadiköltségeire, melyek hetven év alatt (1530—1598-ig) közel kilencszázszorosára emelkedtek.³⁴ A következő évszázadban, különösen a harmincéves háború idején, a hatalmas méretűre duzzadó hadseregek, s velük együtt az ellátásukhoz szükséges tömérdek élelmiszer, lőszer és fegyverzet költségei tovább növelték az amúgy is csillagászati összegekre rúgó hadikiadásokat. Így például a már idézett katonai szakíró Jacob Wallhausen számításai szerint „ideális” létszámviszonyok és felszereltség mellett egy körül-

31 *Geoffrey Parker: The „Military Revolution...”* 200. o.

32 *Herbert Langer: Hortus Bellicus. Der Dreißigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte.* Leipzig, 1980. 8. o.

33 *Geoffrey Parker: The „Military Revolution...”* 211—212. o.

34 *Werner Hahlweg: Das Kriegswesen der Stadt Danzig. I. Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454—1793. Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung.* Osnabrück, 1982. 177. o.

belül 3000 fős ezred felállítása 135 000, eltartása pedig éves átlagban 400—500 000 guldenba (forint) került. Ugyanezen számítások alapján a lovasság tartása még drágább volt, egy 1200 fős ezred eltartása éves szinten mintegy 260—300 000 guldenba került.³⁵ Tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a híres és hírhedt császári hadvezér, Albrecht Wallenstein negyven lovas és gyalogos ezredből álló serege az 1630-as évek elején hozzávetőlegesen húszmillió guldent emésztett fel.³⁶

Az óriási hadikiadások láttán az emberben önkéntelenül is felmerül a kérdés: vajon milyen módon funkcionálhatott a gazdaság és pénzügyi élet a katonai kiadások ilyen teherterhelésével? Kétségtelen tény, hogy a XVI. század második felében és a XVII. században a hadsereg fogyasztotta el az ipari és mezőgazdasági termékek tetemes hányadát, de az élelmiszerek és egyéb ellátmányok jelentős része nem áruként, pénzért került a csapatokhoz, közvetlenül nem terhelte az államkincstárt. Természetesen a még így is hatalmas összegeket hagyományos eszközökkel — királyi adókkal, a nemesség „önkéntes” megajánlásaival — már nem lehetett előteremteni. Ezért új utakat kerestek az adórendszerek és a hadseregellátás terén egyaránt. Forgalmi adók, állami monopóliumok és bankok jelzik a merkantilista megújulás tendenciáját. A különböző kereskedő- és bankházaktól már régóta vettek fel az uralkodók kölcsönöket birtokok, várak, állami monopóliumok bérbe adása, vagy elzálogosítása révén, sőt az állami adóbevételek akár több évre előre történt lekötése árán is. A spanyol királyok, akik egy óriási gyarmatbirodalom mesés jövedelmeivel és hatékony adórendszerrel rendelkeztek, még ilyen mammutkölcsönökkel sem tudták államháztartásukat stabilizálni.³⁷

Európa szinte valamennyi uralkodója állandó pénzzavarral, és óriási adóssággal küszködött, s leküzdésükre törvényes, vagy törvénytelen eszközöket egyaránt igénybe vettek. II. Ferdinánd császár például 1622-ben, szorult pénzügyi helyzetében, hatmillió forintért bérbe adta Csehország, Morvaország és Alsó-Ausztria területén a pénzverés jogát a Hans de Witte — Albrecht Wallenstein pénzügyi tanácsadója — által vezetett konzorciumnak, elindítva ezzel a korszak legnagyobb méretű pénzügyi manipulációját.³⁸

Kétségtelen tény, hogy a történelem talán leglátványosabb pénzügyi összeomlásait a Habsburg-család spanyol és osztrák ága produkálta, de a monetáris válságból a kivezető utat a hollandok találták meg, pénzügyi alapokra épített hadigazdálkodás formájában. Központi (állami) bankot hoztak létre, s az államkölcsönökre parlamenti garanciát nyújtottak, meghatározott kamat mellett.³⁹ Ám ezt a típusú hadigazdálkodást csak fejlett gazdasági étellel, pénz- és hitelrendszerrel rendelkező államokban sikerült megvalósítani. A viszonylag fejletlenebb gazdasági alapokon más, a társadalmi-gazdasági alapokat jobban megterhelő hadigazdálkodási rendszerek jöttek létre. Albrecht Wallenstein és Gusztáv Adolf hadigazdálkodási (hadellátási) szisztémáit talán a legéletképesebbek közé sorolhatjuk.⁴⁰

Mindkettő abból az óriási problémából indult ki, hogy a XVII. század elejére hihetetlen mértékben megnövekedett a csapatok utánpótlásának nagysága. Egyes számítások szerint például csak az egy emberre jutó bagázsia súlya elérte a fél ton-

35 *Eugen von Frauenholz*: Das Söldnertum in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. München, 1938. 45. o.

36 *Herbert Langer*: i. m. 159. o.

37 *R. Várkonyi Agnes*: Államhatalom és jobbágság. In: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századból, Budapest, 1978. 32—33. o.; *Werner Sombart*: i. m. 13—14. o.; *Geoffrey Parker*: The „Military Revolution”... 211. o.

38 *Kardinal Dietrichsteins Dekret für den Rittmeister Maximilian Kemptner*, 1622. márc. 10. Nikolsburg. Der Kampf des Hauses Habsburg gegen die Niederlande und ihre verbündeten. Quellen zur Geschichte der Pälzisch—Niederländisch—Ungarischen Kriegen 1621—1625. Documenta Bohemica Bellum Triennale Illustrantia. Tomus III. Praha, 1976. 122. o.; *Zimányi Vera*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Sz 1981/4. sz.

39 *Geoffrey Parker*: The „Military Revolution”... 213. o.

40 *Gerhard Papke*: i. m. 139—147. o.

nát.⁴¹ Ezért Wallenstein és Gusztáv Adolf egyaránt a csapatokhoz közel eső területeket vette igénybe a hadseregellátás céljaira. Az elfoglalt, vagy hadműveleti területeken rendkívüli adókat, úgynevezett kontribúciókat vetettek ki, melyeket kíméletlenül behajtottak a lakosságon. Például 1625 és 1627 között Hall városa 490 274 gulden, a magdeburgi apátság 687 000 gulden kontribúciót fizetett.⁴² A városokból és falvakból kiperéselt pénzösszegekből, s nem utolsósorban terményekből, jobbra fedezni tudták a seregek zsold-, anyagi és élelemellátásának tetemes hányadát. E pénzdán a hadicommissariusok a kereskedőktől és hadiszállítóktól megvették az élelmet, vagy egyéb árucikkeket, és közvetlenül a hadsereg raktáraiba vagy a csapatok állomáshelyére szállítottak.⁴³ Jellemző a hadiszállítások méreteire, hogy Anton-Frey Aldenhoven fegyverkereskedő — akit szoros szálak fűztek a már előbb említett Hans de Wittéhez — 1628-ban késznek mutatkozott alig öt hónap leforgása alatt 10 000 lovassági és gyalogsági vért, 6000 pika, 2000 muskéta, 1000 kismuskéta, 2000 pisztoly, továbbá számos egyéb felszerelési cikk szállítására, összesen 110 000 birodalmi tallér értékben.⁴⁴

Természetesen a fejletlenebb gazdaságú, vagy már megadóztatott területeken a kontribúciók kevés eredménnyel jártak. Különösen sok gondot okozott a pénz, vagy egyéb fizetőeszközök, mint például a só, előteremtése. Így nemegyszer előfordult, hogy még a szinte óramű pontossággal fizető svéd hadsereg katonái is több hónapon keresztül nem kapták meg zsoldjukat. Például 1635-ben II. Ferdinánd német-római császár és magyar király nem minden alap nélkül hozta meg azon rendeletét, miszerint a katonák ellátmányának felét pénzben, felét természetben kell kiadni. Ennek értékéről a csapatok parancsnokainak kellett tárgyalniuk a terület illetékes vezetőivel, hiszen az árakban vidékenként nagy eltérések voltak.⁴⁵

Lényegében a harmincéves háború időszakában kezdődött meg a katonaság ellátásának központosítása. Lassan megszűnt, vagy elhalt a hadellátás régi, a parancsnokok és hadicommissariusok (intendások) együttműködésén alapuló laza rendszere, s kiépültek az ellátó apparátus különböző szervezeteinek bürokratikus intézményei. Hosszú ideig tovább élt viszont a „szabad zsoldostársaságoktól” öröklött ún. „századgazdaság”. Ez az igazgatási egység lényegében magában foglalta mindazon hatásköröket, melyek később a csapatgazdálkodásban testesültek meg. A századparancsnokoknak állandóan meghatározott számú katonát kellett fegyverben tartaniuk. Ellátásukról, és felszerelésükről zömmel szintén a parancsnokoknak kellett gondoskodniuk. Az egész sereg, vagy az ezred számára központilag beszerzett fegyverzet, egyenruhán és a szállítóeszközökön kívül a századparancsnokok gondoskodtak az élelmezésről, és az ún. „Kleinen Montur” (aprómundírun, mint például: alsóruhák, nyakravalók, ingek, csizmák, vagy bakancstalp) beszerzéséről.⁴⁶ Gyakorlatilag az ezred- és századgazdálkodást, illetve a csapatok harcértékének ellenőrzését, egyben nyilvántartását a mustrabiztosok végezték.

Feladatuk kiterjedt, a katonaság létszámviszonyainak, általános egészségi állapotának, anyagi ellátottságának vizsgálata mellett a személyi nyilvántartásra. Hivatali működésük egyértelműleg bizalmi jellegű, így természetes, hogy minden szempontból megbízható embereket neveztek ki ezekre a posztokra. Nem véletlen az sem, hogy a szemle ideje alatt elkövett csalásokat, szabálytalanságokat a korabeli katonai törvények szigorúan szankcionálták. Hiszen az ilyen alkalmakkor nyílt a legjobb alkalom a létszámadatok meghamisítására, a zsoldösszegekkel, élelemmel,

41 Geoffrey Parker: *The „Military Revolution”*... 209. o.

42 Frauenholz: i. m. 44. o.

43 Sven Lundkvist: *Schwedische Kriegs Finanzierung 1630—1635*. In: *Der Dreissigjährige Krieg. Perspektiven und Strukturen*. (Hrsg.: Hans Ulrich Rudolf) Darmstadt, 1977. 300—301. o.

44 Herbert Langer: i. m. 165. o.

45 Max Jähns: i. m. 1062. o.

46 Gerhard Papke: i. m. 270. o., 274. o.

vagy a felszerelési tárgyakkal történő visszaélésekre. A *mustracommissariusok* kirendelése és a védelmükre tett intézkedések azt célozták, hogy a csapatokról felvett szemlejegyzékek minél jobban tükrözzék a valós állapotokat.

A katonaság központi ellátó szerveinek kiépítésekor a szemlebiztosi rendszert továbbra is fenntartották, mert ha módosított formában is, de alkalmas volt a különböző kontrollfunkciók ellátására. A XVI. század végére, valamint a XVII. század elejére Európa számos országában a hadellátás különböző területein meglévő párhuzamosságok kiküszöbölésére, valamint központi irányítására létrehozták a főhadbiztosságokat, melyeknek továbbra is fontos alkotórésze maradt a *mustramesteri* hivatal.⁴⁷

[[Európai kitekintésünk végére érve elmondhatjuk, hogy a hadügyi „forradalom” eredményeként a szemlék ellenőrző szerepe jelentőssé vált, s egyben a különböző irányító és ellátó szervezetek számára a legtöbb és viszonylag a leghitelesebb adatokat szolgáltatotta a katonai egységekről. Így a szemlebiztosok munkája nélkülözhetetlenné vált, hiszen ennek hiányában megbénult volna nemcsak a stratégiai és logisztikai tervezés, hanem a katonaság ellátása is. A történész számára pedig azért különösen fontosak a szemlék eredményeit rögzítő iratanyagok, mert talán belőlük meríthetők a legértékesebb és legmegbízhatóbb információk egy-egy korszak hadseregére vonatkozóan.⁴⁸

Ha nem is a teljesség igényével, de reméljük sikerült felvázolnunk azoknak a folyamatoknak európai kereteit, melyek nyomán kifejlődött a kora újkori hadseregek részletes személyi és anyagi nyilvántartása. A továbbiakban olyan tényeket kívánunk felvillantani, melyek közvetlen befolyást gyakoroltak a Rákóczi-szabadságharc hadseregének belső adminisztrációjára.

A XVI. század első harmadában véglegesen eldőlt, hogy a magyar királyság képtelen feltartóztatni az oszmán hódítást, sőt fokozatosan önmaga is darabjaira hullott. Az ország uralkodó osztályának egy része a Habsburgokkal szövetségben kívánt ellenállni az oszmán nyomásnak, míg a másik csoportosulás az ellenséggel való békés megegyezést részesítette előnyben. Ezért az ország nyugati és északi részei Habsburg fennhatóság alá kerültek, a középső, valamint déli területeken a török volt az úr, míg a keleti részeket a kialakuló erdélyi fejedelemség egyesítette magában. Bár a magyar királyság által kiállított haderő részét képezte a császári hadseregnek, viszonylagos függetlenségét, taktikai és szervezeti sajátosságait sokáig megőrizte, de adminisztrációs mechanizmusában, később pedig szervezeti struktúrájában lassan a császári seregekhez igazodott.⁴⁹

Ezzel szemben az erdélyi fejedelemség önálló haderőre támaszkodhatott, ahol erősödtek azok a sajátos vonások, amelyek évszázadokon keresztül oly sok dilemma elé állították a Habsburg uralkodókat. Így például, ha területenként eltérő módon is, jelentős szerepet játszottak a katonaság kiállításában és eltartásában a vármegyék

47 Uo. 271. o.

48 Például a pfalzi választófejedelemség területén 1587-ben 19 332 katonát szemlélték meg. A mustra eredménye a következő volt: puskás: 44,6%; alabárdos: 31,9%; lándzsás: 7,8%; „rövid fegyverű”: 14,3%; csatarkardos: 0,8%. *Ergebniss der Musterung von 1587 in der Kurpfalz*. In: *Helmut Schnitter*: Volk und Landesdefension. Berlin, 1977. 193–194. o. Egy másik szemleeredményünk a harmincéves háború időszakából származik. Ezt annak megállapítására rendelték el, hogy a téli kvártályba menetel előtt megállapítsák a császári lovasság egy kontingensének létszámviszonyait, egészségi állapotát és harcértékét. A Breunburg melletti táborban 1644. október 19-én megtartott mustra alkalmával: 4980 lovas volt harc képes állapotban, 1875 főre rúgott a foglyok és eltűntek száma, 569 fő elesett, a sebesültek száma 202 fő. Csak 1875-en rendelkeztek egészséges lóval, a beteg vagy sebesült lovak száma 680.

Der Kampf um den besten Frieden. Quellen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges zur Zeit der Friedensverhandlungen vom Westfalen und Ratifizierung des Friedens 1643–1649. (Redaktionsekretär: *Miroslav Toegel*.) Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia Tomus VII. Praha, 1981. 146–147. o.

49 *Nagy László*: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983. 24–29. o. *Uő.*: *Bocskai István a hadak élén*. Budapest, 1981. 192–201. o.

és a nemesi rétegek. A haderőn belül pedig megfigyelhetők az olykor anarchiába hajló, még a „céhes zsoldosság” korából származó „demokratikus” vonások.⁵⁰ Ennek ellenére az erdélyi fejedelemség, ha provinciális jelleggel is, az „európai hadügyi forradalom” első vonalában lévő császári haderőt kívánta követni. Nem véletlenül jegyezte meg a kortárs történetíró Szamosközi István: „Ti erdélyiek kezdettől fogva csak egyetlen módon szállottatok szembe az ellenséggel, csak egyetlen módon szoktátok védeni magatokat: nyílt ütközetben, kint a szabad mezőn vertétek vissza az ellenséget, és csak ritkán a megerősített városok oltalma alatt... Városaitokat annál is inkább meg kell erősítenetek, mivel manapság már olyan rendkívüli ágyúfajtákat és löfegyvereket találtak fel, melyeket a korábbi századokban hírből sem ismertek, és melyek által az emberek élete váratlan pusztításoknak van kitéve”.⁵¹

¶ Az oszmán hódítás másik következménye a magyarországi végvárrendszer kiépítése, mely életre hívott egy viszonylag állandónak tekinthető haderőt. A magyarországi, illetve horvátországi végvárrendszer, s a benne lévő 15 000—20 000 fő körül mozgó várkatonaság fenntartása egyaránt hatalmas áldozatokat kívánt a magyar királyságtól és a Habsburg birodalomtól. A bécsi haditanács 1607-ben kelt előterjesztése szerint csupán a végvári katonaság zsoldja évente egymillió-százötvenezer forintra rúgott. Ezen kívül a fegyverzetre, lőszerre, s a várak karbantartására további egymillió forintot kértek a kincstártól.⁵² Tehát csak a törökellenes végvárrendszer fenntartására éves szinten, a horvátországi várőrségekkel együtt, 2 300 000 forintot kellett volna fordítani. Emellett tetemes összegekbe kerültek a birodalom más területein lévő várőrségek és a mind nagyobb létszámú mozgó haderők.⁵³ Ha meggondoljuk, hogy a Habsburg uralkodók jövedelmei ebben az időszakban, még a rendkívüli adókkal együtt is, csak 3—4 millió forint között mozogtak, akkor érthető az államapparátus igyekezete a hadikiadások csökkentésére.⁵⁴ Ennek ismert és kézenfekvő eszköze a zsold meghatározott összegének nem pénzben, hanem természetben történő kifizetése, nem utolsósorban pedig a központi hadellátás megszervezése és kiépítése. A központi ellátószervek működésének alapja a csapatok szükségleteinek nyilvántartása, anyagi ellátottságának folyamatos ellenőrzése. Mindkét igénynek legjobban a szemlerendszer felelt meg. Természetes folyamat tehát, hogy a haderő belső adminisztrációjában meginduló fejlődés a magyar királyság területén is egybeesett az állandó hadsereg létrejöttével.

Ismereteink szerint hadiszemléket a királyi hadaknál és a várkatonaságnál már a XIV—XV. század folyamán is tartottak.⁵⁵

Nemrégiben egy olyan részletes mustrajegyzéket publikáltak Sopron városának fegyveres erejéről, mely betekintést enged a hadiszemlék vizsgálati körébe. A mustrajegyzéken feltüntették a megszemlélt vitéz nevét, több esetben lakóhelyét, továbbá a birtokában, vagy használatában lévő fegyvereket. Az idézett kimutatás alapján 1532-ben Sopron szabad királyi város 866 fős védőőrséggel rendelkezett, amelynek fegyverzeti ellátottsága a következő képet mutatta:⁵⁶

50 Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 81—83. o. *Utó*: „Kuruc életünket megállván csilálgatjuk”... 215—217. o.

51 Szamosközi István: Erdély története (1598—1599, 1603). (Válogatta a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Sinkovics István.) Budapest, 1981. 438—439. o.

52 Benda Kálmán: A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In: Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században (Tanulmányok) Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 54. o.

53 Gutachten der ksl. Hofkammer zu Prag für den ksl. Geheimrat über die Reichstagproposition. Prag, 1607. október 8. Felix Stieve: Briefe und Acten zur Geschichte der Dreissigjährigen Krieger. 6. Bd. München, 1895. 111—119. o.

54 R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg abszolutizmus és Magyarország. In: Magyarország keresztútjain... 19. o.

55 Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára I. k. 1319—1526. Budapest, 1910. 526. o., 528. o.

56 Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. *Soproni Szemle*, 1983/3. sz., 234—235. o.

Vértezet:	7,7%	Disznónyárs:	14,9%	Kézi lőfegyver:	10,0%
Tárcsapajzs:	1,8%	Angolna nyárs:	2,1%	Kard:	1,6%
Alabárd:	18,9%	Számszerj:	7,6%	Kés, balta:	1,6%
Hosszúnyárs:	4,0%	Szakállas puska:	20,2%	Egyéb fegyver:	11,1%
Nyárs:	6,8%				

A szemlék lefolytatását és rendjét az országgyűlési végzésekből, valamint a hadisabályzatokban rögzítették. Például 1575 nyarán az erdélyi országgyűlés törvénybe iktatta, hogy: „Látván pedig az szükségét és nagyságod kívánságát, esmét azon tizenhat kapuról az lovag mellé egy gyalogot adunk... Ezek tizedesse hadnagya és zászlója, és mindeniknek pássit zöld köntösse legyen, kiket mint lovagot mind gyalogot kétszer az esztendőben az ispánok előtt megmustráljon. És az Ő nagyságok is együtt legyen az nemesség gyalogjával, és az várak darabontí ott mustráljanak meg az mely vármegyében az várak lesznek”.⁵⁷

Néhány évvel később, Bethlen Gábor uralkodásának idején, amikor az erdélyi fejedelemség hadseregében tekintélyes létszámú zsoldos, illetve félszoldos katona szolgált, a fegyverforgatók számának és szükségleteinek rendszeres nyilvántartása az amúgy is szűkös erőforrásokkal rendelkező Erdély számára elengedhetetlen követelmény volt. Már a hadfogadási pátensekben megszabták a vitézek felszerelésének mennyiségi és minőségi követelményeit, s ezek egyben magukban foglalták a mustrák vizsgálódási körét. Ilyen részletes utasítást készítettek 1620 körül Deésy István kapitány számára. Többek között előírták, hogy: „Mind gyalogott lovast is puskával zabjával zekercivel, szerszámal, nevit fel írja, megh tudakozza, megh eskettesse, fizetése azeő felsége limitatiója szerint legyen: Lovast penigh is lovva, sisakja, panczéllya, fegyverdereka, huszár nyerge, lanczos fékje, kopíája hegyes törý vagy pallosa megh lévén hasonló képen róla regestromot írta...”⁵⁸

Bár az utóbbi néhány évben számos tanulmány és könyv jelent meg Bethlen Gábor államáról és haderejéről, mégis, a katonaság ellátásáról és annak mechanizmusáról még mindig keveset tudunk. Pedig az állam számára az egyik legnagyobb gondot a hadsereg fenntartása jelentette. Maga Bethlen Gábor, aki „igen martialis fejedelem vala”, környezetének úgy nyilatkozott: „hogy csak volna más ki procurálná az hadak fizetését s az derék hadaknak egybenszerzését s újítását, profontolását, egyébbiránt az hadviselést minden molestiákkal örömet felvenné és soha honnyátan is lakni békeségben nem kívánna, hanem hadakozásba tölténé egész életét.”⁵⁹

Az eddig feltárt adatokból megállapítható, hogy az erdélyi fejedelemség haderőinél rendszeres időközökben megtartották a mustrát, melynek egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítottak mind az ellátás, mind a kiképzés szempontjából.⁶⁰ Tudomásunk szerint részletes szemlejegyzékek eddig sem Bethlen Gábor, sem I. Rákóczi György korából nem kerültek elő. Csupán olyan mustralisták maradtak fenn, amelyek a katonák nevét, illetve a birtokukban, vagy használatukban lévő lovak számát tartalmazzák. Ilyen listát vettek fel például 1640. augusztus 31-én a Váradon állomásozó lovak néhány egységéről. A három hadnagyságra osztott csapat 133 főből állt, s állományához 305 ló tartozott.⁶¹

Az előzőekben már szóltunk arról, hogy a Habsburg-birodalom állandóan fegyverben tartott csapatainál korán kialakult az állandó hadseregekre jellemző belső

57 A kolozsvári országgyűlés határozatai 1575. július 25—augusztus 6. Erdélyi Országgyűlés Emlékek, II. k. 1556—1576. jan. (Szerk.: Szűcsy Sándor) Budapest, 1876. 559—560. o.

58 Fejérvárott lakó Deésy Istvánnak Eő Felsége Capitanninak Instructiója 1620 körül. OL Gyulavári káptalar lt. F 12. Lymbus 4. cs. 23—24. fol.

59 Kemény János önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. (Kiadta: V. Windisch Éva) Budapest, 1980. 100. o.

60 Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 130—131. o.

61 Regestrum Equitum Varadiensis Anno 1640. 31. aug. OL F. 12. Gyulafehérvári káptalan lt. Lymbus 26. cs 81. fol.

katonai adminisztráció. Ez a gyakorlat néhány évtized alatt kiterjedt a magyar egységekre is. Erről tanúskodik a császári haderőben szolgáló magyar lovasság számára 1616-ban kiadott huszonkilenc pontból álló hadiszabályzat. Ebből tizenegy pont foglalkozott a szemlék lebonyolításával és a harcosok fegyverzetével. Többek között elrendelték: „Az Mustrakor tartozzék mindenik: fegiuernen föl óltózuen, az Mustrán által menny... Ha valaki az mustrának ideien beteg oulna, annak louat fegiuereul eggietemben az mustrán által uigiek, es mint egessegeben fizetese megh legien rea... Senki sem Nemessek se egiebek közzól mustrakor költsón idegen louat szolgot se fegiuert az Mustrara ne vigen...”⁶²

A csapatok belső adminisztrációjáról tanúskodó létszám- és zsoldkimutatások viszonylag nagy számban fellelhetők hazai levéltárainkban. Ám a fegyveres erőt talán legjobban jellemző részletes szemlejegyzékeket elvétve találhatunk. Néhány adatból azonban arra következtethetünk, hogy a katonaság mennyiségi és minőségi tényezőit mégis rendszeresen számon tartották. Erre mutatnak a zsoldjegyzékeken található azon bejegyzések, melyek előírják, hogy a hiánytalan felszerelésű katonák magasabb zsoldot kaptak, mint a „nem annyira szerszamosak”.⁶³ Ennek ellenére általában csupán a katonai egységek létszámát és a lovak számát tartalmazó mustrajegyzékekkel találkozunk kutatásaink során.⁶⁴

Szintén gyér adatokkal rendelkezünk a Magyarországon harcolt császári csapat-egységekről is. Például a Caraffa lovas ezred katonáiról felvett mustrajegyzéken külön tartották nyilván a tiszteket, a „Jó köz lovas”, a „Rossz készüllettel való” katonákat, illetve a legénység azon részét: „Gyalogh az kik estek”.⁶⁵ Sokkal érdekesebb viszont az a mustrajegyzék, melyet 1685. február 12-én vettek fel a Lőcse városának környékén kvártélyozó, s az előző évben Buda ostromában részt vett hat bajor gyalogezredről. A szemle adatait összefoglaló táblázat arról tájékoztat minket, hogy a hat ezred 6600 fős létszáma az előző évi budai ostrom következtében 93 tisztre és 1322 harc képes katonára apadt. További 407 embert fegyvertelennek találtak. Az öszszecsapásokban több mint háromezren estek el és 1119 beteget, és 1021 hátramara-dottat regisztráltak.⁶⁶ Ez a mustrajegyzék alkalmas volt arra, hogy az illetékes szervek időben gondoskodjanak a csapatok veszteségeinek és szükségleteinek pótlásáról, illetve kielégítéséről.

Több más tényező is arra utal, hogy a „hadügyi forradalom” fő áramában haladó Habsburg-birodalomban a XVII. század második felében kialakultak azok a hivatali és gazdasági szervek, melyeket az „új típusú háború” szükségleteinek biztosítása végett hoztak létre. Ezek közé tartozott az Obrist-Proviantamt, az Obrist-Land und Hauszeugamt és Obrist-Mustermeisteramt. A fent említett hivatalok részére rendszeres kimutatások készültek a harcászati egységekről, általában ezredenként. E kimutatások zömét a hadiszemlék és az ún. revíziók alkalmával készítették. Általános, vagy főmustrát két ízben tartottak a főmustramesterek vezetésével. Az elsőt a tavasz beköszöntével, április vagy május havában, a hadjáratok megindulása előtt, a másodikat októberben, illetve novemberben, a csapatok téli kvártélyba vonulásakor. Az állandó létszámingadozások miatt, továbbá az ellátás folyamatosságának érdekében a katonai egységeknél havi revíziókat tartottak a főmustramesteri hivatal commissariusainak közreműködésével.⁶⁷ Ilyen módon több fajta összeírás keletkezett,

⁶² Gömöry Gusztáv: Magyar hadi szabályok gyűjteménye. Hadi szabályok a magyar lovasság és a hajdúk számára a harmincz éves háború előtti időszakból. HK 1891. 148—149. o.

⁶³ A katonaság fizetési kvótái 1610 körül. OL E. 196. Archivum Familiae Thurzó 9. cs. Fasc. 37. 31. fol.

⁶⁴ Ilyen például Bars vármegye lovassainak 1613. október 12-én megtartott szemléje, ahol 50 lovasat vettek számba 90 lóval. OL E. 196. Archivum Familiae Thurzó 9. cs. 38. Fasc. 35. fol.

⁶⁵ Caraffa Vasas Regimentjének Consignatioja Anno 1675. szeptember. OL P. 659. Teleki cs. lt. Missiles 12. cs. Nr. 312. 34. fol.

⁶⁶ Winfried Gold: Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683—1687. München, 1976. 56. o.

⁶⁷ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie I. Bd. Wien, 1876. 194—195. o.; 283—285. o.

többek között a Diensttabelle (szolgálati kimutatás), a Monat und Standes Extractu-sok (havi és állománykimutatások), a Haupttabelle (főtáblázat), valamint a Montirungtabelle (felszerelési kimutatás). A különböző összeírások és kimutatások tartal-mazták az alakulatok legfontosabb adatait, a létszámot, a szolgálati beosztást, az újoncok, szolgálatmentesek, betegek, sebesültek, elesettek, illetve az elvezényelték számát. Mindezen információk figyelembevételével számították ki az alakulatok tényleges, tehát harcra vehető létszámát. A katonák fegyverzetének és felszerelésé-nek hiányosságait általában a „generális mustrák” alkalmával vették számba, s ennek eredményét az ún. „Montirungtabellában” rögzítették. A mustrák, valamint a havi revíziók adatait tartalmazó összesítéseket a megszemlélt egység parancsnoka, illetve a kiküldött mustrabiztos aláírásával hitelesítette, majd azokat a főmustramesteri hivatal intézkedés végett megküldte az udvari Haditanácsnak és az Udvari Kamará-nak. A harmincéves háborút követően a főmustramesteri hivatal, vagyis az Obrist-Mustermeisteramtot átszervezték, hatáskörét szinte a hadseregellátás egészére ki-terjesztve Generalkommissariat néven funkcionált tovább.⁶⁸

II. Rákóczi Ferenc hadseregében, bár némileg módosított formában, a Habsburg-csapatoknál alkalmazott ellátási kontrollrendszert honosították meg. Köztudott ugyan, hogy a kuruc tisztikar fegyelmi állapota és képzettsége sok kívánnivalót hagyott maga után, de egy jelentős részük, ha nem is volt tanult katona, empirikus ismeretekkel mindenképpen rendelkezett, hiszen zömük a Habsburg-haderőben küzdve harcolta végig a törökellenes visszafoglaló háborút. Emellett a főtiszti kar számos tagja nem csak Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit forgatta, hanem ismerte a külhoni hadtűdősök munkáit. Bizonyított tény például, hogy a Fejedelem és szű-kebb tanácsadó testülete által irányított hadseregszervezés alkalmával felhasználták Georg Andreas Böckler Schola [Militaris Moderna című munkáját].⁶⁹ A Rákóczi Fe-renc által vezetett hadsereg szervezésére és adminisztrációjára a legjelentősebb ha-tást Zrínyi Miklós munkái gyakorolták. A hadtudomány elméleti alapjainak széle-sebb körben való elterjesztése végett 1705-ben Forgách Simon kiadta Zrínyi Miklós „Ne bántsá a magyar” és „Az török áfium ellen való orvosság” című írásait.⁷⁰

Zrínyi saját harci tapasztalatain és külföldi hadtudományi műveken alapuló írásai-ban számos alkalommal foglalkozott az ellátással, valamint a kontrollfunkciót betöltő hadiszemlék lebonyolításának problémájával. Szerinte: „Az mustrához nagy vigyá-zás kívántatik. Mert az pénz az hadak előmenetele ereje és élete. Azért jó készülettel és egy kicsinyé fősvényebben bánni köll a pénzzel... Ez annak okáért kérdés, hogy kellessék az Mustrát legjobban tartani? Úgy, hogy legelseőben is válogatott, ember-séges és hüv személyek Commissariusok legyenek, és az mint az hadiállapot ké-vánnya, egy vagy kettő, azokhoz való vicéjek és író Deákok, elrendelvén eőket bizonyos Compániákra, és bizonyos fizetést is adván nekik... Az Mustra bizonyos napon oly helyen agaltatik [tartatik], az holott nem ösze állanak, és így egyik a másiktul szolgát vagy lovat kölcsön nem kérhetik. E mellett tartoznak számot tar-tani arra is: úgymint az fegyverre ha mindeniknek vagyoné, akárki legyen is, jó fegy-ver, és ha felseő ruhája avagy palástya vagyoné, hogy az fegyvert esős üdőben be fedgye: azután másféle hadi eszközökre is, az mellyekkel áshatni vágthatni stb. kiki az fizetését maga Capitányatul veszi fel.”⁷¹

Kutatásaink eddigi eredményeként elmondhatjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc haderejének belső adminisztrációja döntően a császári katonaságnál használt rend-

68 *Jürg Zimmermann*: Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806. Frankfurt, 1965. 70. o.

69 Magyarország hadtörténelme. I. k. (Szerk.: *Borus József*) Budapest, 1984. 373. o.

70 Uo. 373. o.

71 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 411—412. o.

szer alapjaira épült fel, hozzáidomulva a magyar királyság gazdasági és társadalmi sajátosságaihoz.

A Rákóczi-szabadságharc forrásait lapozgatva számos adat utal arra, hogy a felkelők zöme még a kezdeti, igen anarchikus állapotok közepette is viszonylag gyorsan katonai egységekbe tömörült. Köztudott, hogy Rákóczi Ferenc hadainak létszáma szinte hetek alatt hatalmas méretűre duzzadt. Midőn a fejedelem 1703. június 14-én magyar földre lépett, a felkelők száma „Ötszáz ember helyett... alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal felfegyverezve velük ötven lovas.”⁷² Nemsokára megérkezett Bercsényi Miklós gróf mintegy 800 főt számláló lengyel—román—tatar zsoldoscsapattal. Ugyancsak Rákóczihoz csatlakozott a spanyol örökösödési háború rajnai hadszíntereire induló magyar kontingensekből a szőkevény Ocskay László és Borbély Balázs vezetésével egy 80—200 főből álló lovascsapat, nem is számítva a megyényi kiterjedésű Rákóczi-uradalmak fegyverviselő parasztságát.⁷³

Csáky István gróf például a tiszabecsi átkelést követő napokban már a kurucok alföldi térnyeréséről írt, mivel: „...Somlyai, kálloi, Károly és más helyeken letelepedett katonaság, hajdúság seregestül mennek hozzájuk, lehet már könnyen négy ezerig, hidgye kegyelmed, sokat nem írok.”⁷⁴ Alig tíz nap elteltével Johann Franz von Penz egri harmincados a budai kamarai adminisztrációnak küldött jelentésében már 13 000 főre becsülte a felkelő csapatok létszámát.⁷⁵ Az év végén pedig a császári hadvezetés több mint 34 000 ellenséges katonával számolt.⁷⁶

Egy hadsereg létszámának ilyen gyors, ugrásszerű növekedése szinte automatikusan igényli a hadellátás szerveinek bizonyos szintű kiépítését. A már idézett Csáky István gróf, aki később a kuruc hadellátás egyik irányítója lesz, 1703. július 29-én Szatmár várából keltezett levelében arról tájékoztatta id. Barkóczi István gróft: „...nem tudom az pénzt hol veszi (ti. Rákóczi), de taliter qualiter (úgy-ahogy) már kétszer fizetett hadainak...”⁷⁷ Valószínűleg szintén a zsoldfizetéssel kapcsolatos azon értesülés is, mely szerint: „Die 27 Julij Ecsedben mustrája volt Rákóczi hadainak; hány ezerre telnek? — megvállik.”⁷⁸

Korabeli források tucatjait idézhetnénk annak bizonyítására is, hogy mennyire szedett-vedett, vagy éppen csavargó, bűnöző emberekből állottak a felkelők csapatai. Elég talán idéznünk a fejedelem emlékiratainak azon sorait, ahol úgy vélekedett: „Vezérük Esze Tamás volt, egy paraszt, tarpai jobbagyom, és Kiss Albert, bűneiért körözött tolvaj és gonosztevő. A népesség parancsnokai között csak Móriczot és Horváthot lehet katonának nevezni... A többi a nép alja volt, és rablás közben tanulta meg a hadimesterség elemeit.”⁷⁹

Ennek fényében talán még nagyobb figyelmet érdemelnek azok a megállapítások, amelyek másképpen értékelték a fejedelem katonaságát. Az augusztus elején még jobbára várakozó állásponton lévő kis és középnemesség levelezésében már találkozzunk olyan véleménnyel is, hogy Rákóczi „Rendesen vezérli az Hadat, ordinantiát tartat.”⁸⁰

Amint az előzőekben láttuk, a felkelő csapatok létszáma napról napra emelkedett, hamarosan hozzá kellett látni a katonaság ellátásának megszervezéséhez és a működtetéséhez szükséges adminisztráció kiépítéséhez. Különösen gyorsan megindult ez a

72 AR. III. o. I. k. 303. o.

73 *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család 1470—1835. III. k. Budapest, 1892. 6. o.

74 Gróf Csáky István Barkóczi Ferencnek, Szatmár, 1703. július 29. Rákóczi Hadserege 1703—1711. (Válogatta: *Bánkúti Imre*) Budapest, 1976. 19. o. (a továbbiakban — *Bánkúti*, R. H.).

75 Johann Franz von Penz jelentése a budai adminisztrációnak, 1703. augusztus 16. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Thaly Gyűjtemény Fol. Hung. 1389/17. 233. fol. (a továbbiakban — OSzK. TGY.).

76 Valószínűleg császári kémbentés a kuruc ezredek létszámairól 1703 végén. OSzK. TGY. Fol. Hung. 1389/2. köt. 335. fol.

77 Gróf Csáky István levele id. Barkóczi Ferencnek, Szatmár vára, 1703. július 29. *Bánkúti*, R. H. 20. o.

78 Szent-Iványi László levele Jeszenszky Istvánnak és Medveczky Mátyásnak AR. I. o. I. k. 337. o.

79 AR. III. o. REml. 303. o.

80 Dévay Pál levele Dul Mihálynak 1703. augusztus 5. OSzK. TGY. Fol. Hung. 1389/2. 165. fol.

folyamat azokon a területeken, ahol egy-egy erősség körülzárása hosszú időn át jelentős erőket kötött le, s ezek ellátását meghatározott területről kellett biztosítani. Így korántsem véletlen, hogy már 1703. november 9-én kiadják a „Fő Commissarius Uram Projectuma” című iratot, melyben lefektették a katonaság ellátásának, felszerelésének és felszerelésének alapelveit. A kapott instrukciók gyakorlatba való átültetésének kezdeteit regisztrálhatjuk a december eleji commissariusi (főcommissariusi) kinevezésekben, illetve az ellátást biztosító szervezetek működését mutató iratokban. Ránk maradt például Gyulai Ferencnek, a Szatmár várát ostromló kuruc hadak főcommissáriusának 1703. december 5-én készített kimutatása. Ennek tanúsága szerint 6250 ember és 3934 ló ellátását kellett biztosítani a korabeli katonai fejadagok alapján. A szükséges élelmiszermennyiséget döntően hat vármegye biztosította.⁸¹

A meglehetősen szétszórt és hézagos adatokból annyi mindenesetre leszűrhető, hogy Rákóczi hadaiban már a kezdeti időszakban is tartottak mustrákat és létszámellenőrzéseket. A hadiszemlék rendszere, mint a csapatok szükségleteinek és harcértékének ellenőrzésére szolgáló adminisztratív eszköz, a kuruc állami és katonai igazgatással együtt épült ki, s vált rendszeressé. Bár a fejedelmi kancellária iratanyaga csak töredékesen maradt az utókorra, de az eredeti jegyzék fennmaradt részéből megállapítható, hogy 1704 elejétől kezdve meglepő rendszerességgel futottak be a különböző ezredek szemle- és létszámjelentései.⁸²

A szabadságharc folyamán a mustrák lebonyolítását számos rendelet és utasítás szabályozta, de legátfogóbban az 1707-ben elfogadott és hatályba lépett Regulamentum Universale és a hozzá kapcsolódó Edictum Universale foglalkozott a hadiszemlék kérdéseivel is. Mint a Regulamentum Universale elnevezés is utal rá, e katonai rendelet- és szabályzatgyűjtemény hatálya a kuruc hadsereg egészére kiterjedt, s egyben tartalmazta regularizálásának általános alapelveit. Kidolgozása hosszas fejlődés és szervezőmunka eredménye. Gyakorlatilag a hadsereg minden problémáját felölölő, a katonaság felállításával, beosztásával, felszerelésével, ellátásával és fizetésével foglalkozó szervezési szabályzat.⁸³ Hét részben ismerteti a fegyveres erő szervezésével és tartásával kapcsolatos teendőket és szabályokat. A mustrák módját, rendjét, a vitézek fegyverrel, lóval és mundérral történő ellátását, valamint a téli kvártélyozás menetét a Regulamentum Universale harmadik és negyedik részében szabályozták. Ennek értelmében az általános katonai szabályzat elrendelte, hogy: „Minden regimentnek esztendő alatt kétszer, úgymint a nyári havak kezdetin májusban, téli havakban pedig novemberben generális mustrája tartassék... Az illetén mustrákon kívül is minden két holdnapban revisiója tartassék minden regimentnek, s azon kívül minden holdnapban tartozzék minden régiment a' maga tabelláját commenderozó districtualis generálisának cum specifica declaratione accrescentiae vel decrescentiae status (a létszám növekedésének, vagy apadásának feltüntetésével) megküldeni... minden régiment legalább minden héten a' feljebb írt mustra és revisiókon kívül az effectivus statusról való listát, az az: profunt tabellát, a régiment commendánsának subscriptionja alatt együtt a tisztek portióival a' Commissariátusságnak kiadni...”⁸⁴

Többfajta forrásanyag, katonai rendeletek, törvények, szabályzatok, hivatali és magánlevelek, s nem utolsósorban a mustrakönyvek, tabellák és létszámkimutatások segítségével rekonstruálni tudjuk a hadiszemlék lebonyolítását, valamint ügymenetét.

A legfontosabb szemle, mely a hadsereg belső életének talán legfőbb eseménye, a tavasszal és ősszel megtartott ún. általános, más szóval a generális mustra volt. Ilyen alkalmakkor került sor az új zászlók átadására, az újoncok eskütételére, s az újonnan

81 Instructio Tabella Anno 1703 die 5 Decembris... OSzK. TGY. Fol. Hung. 1389/2. 215. fol.

82 Regestum Quarumdam litterarum... 1706—1710 AR. I. o. I. k. 3—48. o.

83 Regulamentum Universale, Ónod 1707. július 5. RH. 181. o. 221. o. (a továbbiakban — R. U.).

84 Uo. 201—202. o.

kinevezett tiszték declaratiójára, vagyis kihirdetésére. Ekkor hajtották végre az időközben bekövetkezett szervezeti, vagy szervezési változásokat, mint például az ezredek létszámainak arányosítását, a „reduktiókat”. A generális mustrán általában a legénység, valamint a tiszti állomány személyi adatainak kontrollálása és a felszerelés számbavétele után rendezték a katonák javadalmazását, melyet az esetleges zsoldhátralékokkal együtt rávezettek az ezred mustratabellájára.

A létszámmegállapításokat és a szemléket a mustramesteri hivatal apparátusa bonyolította le. Bár a történelmi és hadtörténelmi kutatás számos területen tisztázta Rákóczi hadseregének szervezetét, létszámviszonyait, taktikáját és stratégiáját, ennek ellenére a haderő belső adminisztrációjáról vajmi keveset tudunk. Alap kutatások hiányában mi is csupán arra vállalkozhatunk, hogy e hadsereg bonyolult adminisztratív struktúrájának fontos elemét alkotó mustramesteri hivatal szervezetének és működésének néhány mozaikját felvillantsuk.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a hadiszemlék mechanizmusának alapjait a Habsburg-haderő gyakorlatából merítették, de szerepet játszott kialakításában Zrínyi Miklós írásai mellett Georg Andreas Böckler hadtudományi munkája, mely egy teljes fejezeten keresztül foglalkozik a mustrával és a létszám nyilvántartásával.⁸⁵ Különösen érdekes azonban egy tévesen II. Rákóczi Ferencnek tulajdonított hadtudományi politikaelméleti munka, amely nagy teret szentel a hadiszemlékkel kapcsolatos kérdéseknek. Az „Elmétkedés” címet viselő írás minden valószínűség szerint gróf Forgách Simon kuruc tábornok alkotása. A munkában előforduló utalások és adatok arra vallanak, hogy Forgách a szóban forgó művet 1709 végén vagy 1710 első felében írta Munkács várában, ahol ez idő tájt raboskodott.⁸⁶ Így az „Elmétkedés” a hadsereg-szervezés és -tartás elvi alapjainak vizsgálata mellett, hasznosította a folyamatban levő háború tapasztalatait is. A hadiszemlék lefolytatását, illetve az irányító szerepet betöltő „Fő Mustra Mester” feladatait a mű huszonegyedik pontjában ekképpen summázza: „Ezen fő Mustra mester minden corpusnál egyet úgy minden regimentnél egyet egy egy mustra deákkal; az mennyi compánia vagyon, az kik az regimenteket és compániákat minden héten revideálják, minden hónapban egyszer megmustrálják, az defectusokat felírják, és azokat legelőször az regiment Commendansának megjelentsék. Ezen mustra deákok az regiment mustra mester mellett lesznek, és nem az regimentnél, azért az regimentnél az quartély mesterek és írdeákok tollalattatnak. Ezek ha mi ember, ló, fegyver elveszett, idejét módját sedulissime (serényen) felírják. Minden hónapban egy tabellát csináljon az regiment Mustra mester, azt az corpus mellett lévő Mustra Mester kezéhez adja be in triplo, hogy egyet a' Commandírozó tisztnek, egyet a' fő Mustra Mesternek küldhessen, és egyet magának tarthasson; — minden fertály esztendőben pedig egy listát kell csinálni az mustrák szerint, azt is in triplo az felyül írt helyekre beadják.”⁸⁷

Számos szervezési és hadiszabályzat, különböző rendeletek, s nem utolsósorban maguk a létszám- és szemlekimutatások arról tanúskodnak, hogy a mustrákat lebonyolító hivatali apparátus felépítésében, hatáskörében rendkívül bonyolult szervezetet alkotott. Nemcsak a csapatok harcértékét, a fegyverzetében és felszerelésében mutatkozó hiányosságokat mérték fel, hanem összehangolták az ezredek, a hadicommissariátus és a vármegyék közötti együttműködést a katonaság ellátása terén.

A mustramesteri hivatal kiépülése szerves részét képezte a központi hadseregellátás megerteremését célzó folyamatnak. Ez a tendencia különösen felgyorsult a francia—bajor seregek 1704. augusztus 13-án elszenvedett höchstädti veresége után, szerte-

⁸⁵ Georg Andreas Böckler: Schola Militaris Moderna; oder neuvehrmerte Kriegsschule. Frankfurt am Main, Anno MDCLXXXV. (1685) Classis XIV. Von Musterung und Auszahlung der Soldaten.

⁸⁶ Thaly Kálmán: Ghymesí Forgách Simon mint író. Sz 1882. 448. o.

⁸⁷ Rákóczi Discursusai avagy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a' magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai. In: Adatok a magyarok történetéhez. (Közölve: Császárr Ferencztől) Budapesten, MDCCCLXVIII (1848) 28—29. o.

foszlatva a francia—bajor és a kuruc csapatok egyesülésének tervét. Így, közvetlen külföldi katonai segítség híján, II. Rákóczi Ferenc politikai és katonai vezetése számára egyértelművé vált, hogy hosszan tartó háborúra kell berendezkedniük. Azonban a háború eredményes folytatásának alapfeltétele volt egy viszonylag korszerű reguláris haderő megteremtése. Csupán ebben az esetben vehette fel Rákóczi államának hadereje a küzdelmet Európa egyik legjobb hadserege ellen, még akkor is, ha a császári hadvezetés csupán mellékhadszíntérnek tekintette a magyar királyság területét.

A szabadságharc gyors térnyerése hamarosan a katonai irányítás decentralizációját eredményezte. Legelsőnek a Tiszántúlon harcoló csapatok élére neveztek ki önálló katonai vezetőt. Elsőnek Ibrányi László, Thököly Imre volt ezereskapitánya került erre a posztra.⁸⁸ Néhány nappal később viszont Sennyei Istvánt bízták meg a tiszántúli hadak vezetésével.⁸⁹ Szatmár várának eredménytelen ostroma miatt Sennyeinek is távoznia kellett, s helyébe Budai István tábornokot neveztek ki. A háború elhúzódásának következtében éleződő politikai válság és Budai István erélytelen vezetése arra készítette a fejedelmet, hogy a Tiszántúl egyik legbefolyásosabb főurát, Károlyi Sándor bárót, Szatmár vármegye főispánját „...azon Tiszántúl való föld és praesidium generalatusságára...” emelje.⁹⁰

Erdély köztudottan állam volt a kuruc államon belül. Természetesen az itt harcoló katonai alakulatok önálló parancsnokság alá kerültek. Politikai és katonai értelemben Erdély mindvégig neuralgikus pontja volt a felkelésnek. Ezért nem véletlen, hogy a főparancsnoki poszton sűrűn váltották egymást a fejedelem tábornokai.⁹¹

A katonai irányítás és adminisztráció területi, s bizonyos értelemben jogi elkülönülése nem volt újkeletű, hiszen a török uralom idején a királyi Magyarország meg nem szállt részeit főkapitányságokra osztották. A fiatal kuruc államban viszont a katonai irányítás és adminisztráció decentralizációja, megfelelő rendeleti és jogi szabályozás híján, rendkívül sok félreértésre, súrlódásra adott alkalmat a vármegyei, a katonai és a kormányzati szervek között. Nem véletlen tehát, hogy 1706 elején a Miskolcra összehívott fejedelmi tanácsülésen részletesen megtárgyalták a főkapitányságok felállításának módozatait. Károlyi Sándor feljegyzései szerint: „...hogy az ország conserváltassék, erigáltassanak per districtus regni generálisok, az kiknek statiójok az Vágon túl és innet való földön Újvár, az kassai helyében Eger, Tiszán túl Várad, Dunán túl...”⁹² A végleges rendeletet Bercsényi Miklós dolgozta ki, amely „Sistema totius Militiae” címmel, a fejedelem néhány módosító javaslatával kiegészítve, 1706. július 16-án lépett érvénybe.⁹³

Bár az ónodi országgyűlésen elfogadott általános katonai szabályzat csak három generálisságot említ — Kassai, Újvári (Érsekújvári), Dunántúli — de a valóságban öt főkapitányságot állítottak fel, nem számítva a különálló Erdélyt. Így önálló districtus működött a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közén.⁹⁴

Mindegyik katonai kerület élére vezénylő tábornokot állítottak. Személyükben nem csak a generálisságok parancsnokai voltak, hanem döntési és végrehajtói hatalmuk volt gazdasági és jogi ügyekben is. Többségükben olyan tábornokok kerültek ezen posztokra, akik, mint nagybirtokosok, megfelelő politikai és gazdasági súllyal bírtak az igazgatásuk alá rendelt területen. Jellemző képviselője ennek Károlyi Sán-

88 Rákóczi Szabolcs vármegyéhez. Vetési tábor, 1703. augusztus 25. Történelmi Tár, 1909. 147. o.

89 Rákóczi pátense. Vetés, 1703. augusztus 29. AR. I. o. I. k. 128. o.

90 Rákóczi Budai Istvánnak. Miskolc, 1704. február 14. AR. I. o. I. k. 73. o. és Rákóczi Károlyihoz, Léva melletti tábor, 1705. január 2. K. L. V. k. 165. o.

91 Erdély legelőször Sennyei István tiszántúli főgenerális alá tartozott. Rákóczi térnyerésével önálló főparancsnok került az erdélyben harcoló csapatok élére. 1703. november 30-án Oroz Pál, 1704. január 28-án Torockai István, 1704. áprilisában Pekri Lőrinc, 1704. decemberétől pedig Forgách Simon került erre a posztra.

92 Károlyi Sándor feljegyzései a miskolczi tárgyalásokról és némely aztán lett dolgokról. 1706. január 30.—február 18-ig. K. L. V. k. 388. o.

93 *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család 1470—1835. III. k. 1703—1706. Budapest, 1892. 709—710. o.

94 R. U. *Bánkúti*, RH. 194. o.

dor, hiszen mint Szatmár vármegye főispánja, s egyben a Tiszántúl egyik legnagyobb birtokosa került a tiszántúli generálisság élére. A dunántúli főkapitány Esterházy Antal lett, Komárom vármegye főispánja, akinek hatalmas birtokai behálózták szinte az egész Dunántúlt.⁹⁵

Mindegyik generálisságban a főkapitány mellett egy tábornoki törzs, az ún. „General Staab” működött, intézve a districtushoz tartozó csapatok kiegészítésével, felszerelésével és ellátásával kapcsolatos ügyeket. Bár e tábornoki törzsek felépítésének és működésének elemzése külön tanulmányt igényel, de vázlatos ismertetése fontos, mivel innen irányították a katonaság szemléit is.

Ismeretes Forgách Simon haderejének egy datálatlan, de 1706 októbere előtt keletkezett ellátási tervezete. Ebben részletesen kidolgozták a tábornoki és ezredtörzsek felépítését. A sereg General Staabjában megtaláljuk a hadvezetés és -ellátás különböző posztjait. Így a zsoldosztást egy fizetőmester, a mustramesteri funkciót a „Supremus Bellicus” végezte. Az élelmezésért és szállításért a fő- és alélés-mesterek („Supremus Profont Magister”, „Inferior Profont Magister”), s a főszékermester („Supremus Currum Magister”) felelt. Emellett megtaláljuk a törzs állományában a Hadicommissariatusság és a vármegyék összekötő tisztjeit („Officialis pertinens ad Commissariat, Bellicum”, „Portarum Magister”).⁹⁶

A Regulamentum Universale rendelkezéseinek értelmében a generálisságok corpusainak törzséhez két mezei generális, vagy táboros kapitány, a generál auditor helytartója, vagy hadibíró, s egy tábori cirkáló mester tartozott. A hadtápmunkát egy districtualis fizetőmester és ennek subalternusa, a ruházó commissarius beosztottja, két districtualis mustramester, valamint a Hadi Commissariatust által kinevezett ún. mezei commissariusok végezték. Ezekon kívül a vezénylő tábornokok mellé két adjutántst rendeltek, s az adminisztráció zökkenőmentes lebonyolítását a kancellisták, valamint a tábori postamester végezte.⁹⁷

Ám, mint ez lenni szokott, e tervezetek a gyakorlatban másképpen valósultak meg. Jól példázza ezt a Károlyi Sándor „General Staab”-járól, 1708 májusában felvett szemlejegyzék. Ebben a hatáskörükbe tartozó csapatok ügyeit a főhadbíró, két hadsegéd, a tábori strázsa- s postamester végezte. A hadtápellátásért pedig a kerületi ruházó és fegyveresítő commissarius egy beosztottja, egy-egy kerületi fizető, székér- és mustramester, valamint a qvártélymester volt a felelős.⁹⁸

Világosan látható, hogy a tábornoki törzsek felépítése kisebb-nagyobb mértékben eltért egymástól. Rákóczi hadserege nem bővelkedett a hadtápmunkához értő tisztekben. Ezért bizonyos beosztásokat összevontak, másokat a Hadi Commissariatusság embereivel töltöttek fel. Természetesen e sajátosság éreztette hatását a szemlebiztosi hivatal struktúrájában és feladatkörében is.

Vizsgálódásainkat tovább nehezíti az a körülmény, hogy a mustramesteri hivatalon belül, de általában a hadellátás egyéb területein is, a különböző tisztségek használatában teljes zűrzavar uralkodott. Sokszor maguk e tisztségek viselői sem tudták saját hivatali titulusukban kiigazodni. Eklatáns példa erre Erős Gábor esete. Nevével az 1708 májusi generális mustra alkalmával „Districtualis Lustrae Magister”-ként találkozhatunk. Viszont Erős Gábor már 1706 elejétől az esetek döntő többségében mint főmustramester írta alá a szemlékkel kapcsolatos iratokat.⁹⁹ A helyzet fonák-

95 Hasonló helyzetben volt Forgách Simon is, aki elfogatásáig a kassai generálisság élén állt. Egyben Borsod vármegye főispánja is volt, s birtokainak egy jelentős része a főkapitányság területén feküdt. Erre nézve l. *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 510—530. o.

96 Tabella sub Commando Excellmi Dni Dni Comitiss Simonis Forgacs... *Thaly Kálmán*: Történelmi kalászkok 1603—1711. Pest, 1862. 228—229. o.

97 R. U. *Bánkúti*, R. H. 194—195. o.

98 Erős Gábor főmustramester tabellája Károlyi Sándor general staabjáról OL Filmtár. P. 396. Károlyi lt. Mustra-könyvek, 14. 289. doboz.

99 OL RSzt. Katonai iratok. G. 28. V. 20. 91—92. fol.

sága abban rejlett, hogy a főmustramester rangban és javadalmazásban a kerületi mustramester felett állt.¹⁰⁰

A szemlemesteri hivatal alá és fölérendeltségi viszonyaiba némi bepillantást enged, a már idézett „Elmélkedés” című hadtudományi munka. A mű vonatkozó fejezete a szemlélő apparátus fejeként a „fő Mustra mester”-t említi. Alája rendelték „az corpus mellett lévő Mustra mester”-t, akinek „az regiment Mustra mester” tartozott engedelmességgel.¹⁰¹

Ha figyelembe vesszük a különböző hadiszabályzatokat, rendeleteket és a szemlebiztosok iratanyagait, talán nem járunk messze az igazságtól, mikor megállapítjuk, hogy a mustramesteri hivatal nem alkotott merev szervezeti rendszert, szinte területenként változott felépítése, feladat- és hatásköre.

Az adminisztratív apparátus élén általában egy fő-, vagy districtualis mustramester állt. Közvetlenül a generálisság főkapitányától függtek, s tőle, vagy helyettesétől, az alkapitánytól kapták utasításait. Feladatkörük igen sokrétű volt, az ezredek szemleeredményeinek összesítésétől, vagyis az universalis tabella elkészítésétől a hadellátás apró-cseprő ügyeinek intézésig terjedt. A katonaságról készített kimutatásokat megküldték a Hadi Commissariátusnak, a fejedelmi kancelláriának, továbbá a „commandérozó districtualis generálisának”.¹⁰² Tárgyaltak a General Staab mellé rendelt vármegyei tisztekkel a hadfogadással, a ruházat, fegyverzet pótlásával továbbá a csapatok élelmezésével kapcsolatos kérdésekről.

A szemlebiztosok hivatalnoki karának legnépesebb csoportját a mustracommissariusok és írnokok alkották. Zömmel reájuk hárult a katonaság megszemlélése, a velük kapcsolatos adminisztratív munkák elvégzése. Az előzőekben már említett létszámbizonyítványok követésében az egyes részortfeladatok nem különböztek el egymástól. Egyik levélben Bercsényi arról panaszkodik a fejedelemnek, hogy nem tudja a csapatok egy részét kifizetni, mivel, „... mustráló commissarius több kettőnél körülöttem nem lévén...”, mással pedig nem szemléztet: „... mert úgyis a substitutus commissarius csak confusiót csinálna.”¹⁰³ Ezért sok esetben maguk a fő- vagy kerületi szemlemesterek ugyanúgy megmustrálták a vitézeket, mint bármelyik beosztottjuk.¹⁰⁴

Bizalmi állásról lévén szó, a mustramesteri hivatal megszervezésekor megfelelő tisztviselői kar kiválasztásáról kellett gondoskodni. A mustramesterségre jelölt személyeknek rendelkeznie kellett bizonyos fokú műveltséggel, hiszen az ügymenet megkívánta az írás, olvasás, számolás ismeretét, de jártasnak kellett lennie jogi ügyekben is. Szolgálatának kezdetekor megeskettették, hogy „... az Nemes Ország Regulamentumában letett mód szerint, az mustramesterségbéli hivatalban híven és szorgalmasan eljárók és minden névvel nevezendő respectust, adománt, ajándékot, atyafiságot, félelmet, gyűlölséget kedvezést és szegényt félretéve — se tisztnek se közszemélynek nem kedvezek.”¹⁰⁵

Megfelelő alap kutatások híján rendkívül keveset tudunk a mustramesteri poszton tevékenykedő személyekről. Néhányuknak vázlatosan ismerjük pályáját de többségüknek inkább a nevét ismerjük csupán.

Erős Gábor, a tiszántúli hadak főmustramestere, Szatmár megyei birtokos család sarja. Valószínűleg Károlyi Sándor familiárisa lehetett. Eddigi adataink szerint 1694-ben tűnik fel. A Rákóczi-szabadságharc első éveiben a hadellátás területén tevékenykedett. Egy 1705-ben készült Szatmár vármegyei nemesi összeírás kerületi alcommis-

100 R. U. *Bánkúti*, R. H. 185. o.

101 Rákóczy *Discursusai*... 23—29. o.

102 R. U. *Bánkúti*, R. H. 202. o.

103 Bercsényi Miklós Rákócziinak, Nagyszombat, 1706. július 4. AR. I. o. V. k. 144. o.

104 Példa erre Erős Gábor főmustramester 1708. április 3-án Szatmárról Károlyi Sándorhoz intézett levele. Ebben részletesen leírja az általa vezetett mustrát. *Gottreich László*: Adatok a kuruc hadsereg belső életéből. HK 1955/3—4. 224—226. o.

105 Hadi szemlemester esküje. Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve. (1706—1709). Kiadta: *Thaly Kálmán*. Budapest, 1901. 273. o.

sariusként említi.¹⁰⁶ Tiszántúli főmustramesterként 1706 februárjában-márciusában találkozunk vele először. Posztját egészen a szatmári békekötésig megőrizte. Később, 1732—34 között, szatmári alszolgabíró és a megye ügyvéde.¹⁰⁷

Fodor László szintén birtokos nemesi családból származott. A dunántúli protestáns rendek Bercsényihez küldött egyik követe 1704 márciusában. Egy évvel később már főmustramesterként tevékenykedik, később a fejedelem ezereskapitánnyá nevezte ki, 1709-ben brigadéros. Ugyanez év augusztusában császári fogságba esett. Győrött 1710. január 18-án kivégezték, megtorlásul Ocskai László lefejezéséért.¹⁰⁸

Palásthy Ádám ugyancsak dunántúli birtokos nemes. Bercsényi Miklóstól 1704 elején, mint főstrázsamester, hadgyűjtő pátenst nyert. Négy évvel később, 1708 májusában Korviny (Corviny) Jánostól vette át a dunántúli generálisság főmustramesteri hivatalát.¹⁰⁹

Korviny János főszemlemester 1706 közepén került ebbe a beosztásba. Származásáról és életéről egyelőre nincsenek közelebbi adataink. Az eddig felszínre került adatmorzszák valószínűsítik, hogy alakját Bercsényi Miklós környezetében kell keresnünk.¹¹⁰

Számos mustrabiztosnak csak a nevét ismerjük. Az újvári, a kassai és a Duna—Tisza közti districtusok területén több mustrabiztos is működött, mint Horváth Sámuel, Lehrer Ferenc és Wipacher Sámuel. Forgách Simon csapatainak „Supremus Bellicus et Mustrae Commissar”-jaként Leopold Wilhelm Hochlan nevével találkozunk. A különböző reszortfeladatokkal megbízott hadbiztosok között ott találjuk Csala Sándort, aki provincialis vicecommissariusként folytatott le szemléket.¹¹¹

Bár fenti adataink a kutatás jelenlegi fázisában még nagyon töredékesek, de annyi már ezekből is világos, hogy a mustrabiztosok, a hadellátás egyéb területein működő személyekhez hasonlóan, zömmel a nemesség soraiból származtak. Egyesek hivatalos katonaként, mások a vármegyék hivatali apparátusából kerültek ezekbe a beosztásokba. Néhányuk minden jel szerint a városi polgárságból származott, vagy — idegen etnikumú lévén — zsoldosként állt a honi katonai adminisztráció szolgálatába.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a mustramesterek feladatköre valójában szerves része volt a hadtápmunkának. Így a szemlebiztosi apparátus a katonai egységek egészségi és anyagi állapotának felmérésén túl részt vett az ellátás lebonyolításában is. Korviny Jánost, aki az ónodi országgyűlés ideje alatt Esterházy Antal környezetében tartózkodott, felettese hamarosan visszaküldte a Dunántúltra, „...Hogy pengig mostis szinte üresen ne járon... viszen által tiszt uraimék számára bizonyos vég posztokat, karmazsínokat és kordoványokat...”¹¹² Hasonló feladatokat végzett Erős Gábor tiszántúli főmustramester is. Például 1705 novemberének első napjaiban 700 „kenyeret” süttetett Károlyi Sándor ezredeinek, s egyben intézkedett a só elszállításáról és a szekerek összegyűjtésének ügyében. Egy másik alkalommal „...1100 kenyeret és hat vágókat...” (ti. vágómarhákat) küldetett a táborba, s a következő napra „...Az profont háznál sült kenyeret pengig két ezerig valót...” ígért.¹¹³

Ilyen vagy ehhez hasonló adatokat tucatszámra idézhetnénk, mivel a szemlebiztosok tevékenysége átfogta a hadellátás szinte valamennyi területét. Létrehozták ugyan

106 Series Dominorum Nobilium Inelyti Comitatus Szattmariensis Juranuntam Klt. Acta Publica HL. Filmtár. 75. doboz.

107 *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmértetése. I. rész. Buda, 1809. 134. o.

108 Életrajzára nézve l. Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. (Kiadta: *Esze Tamás*) Budapest, 1955. 506. o.

109 Az 1704-ben Bercsényitől pátenselevelet nyert tisztek névsora OL RSzt. G. 16. I. 2. D. 300. fol. Esterházy Antal parancsa 1708. május 5. *Thaly*: Gróf Eszterházy Antal tábori könyve... 695. o.

110 Uo. 5. o., 17. o., Bercsényi Miklós rendelete Esterházy Antalnak. 1706 közepe, AR. I. o. X. k. 18. o.

111 *Thaly*: Tényleges létszámok... HK 1891; Ordódi karabélyos ezredének mustrája, 1709. július 4. T. Gy., 1709.

121. fol. HL Filmtár 65. doboz, Deák Ferenc regimentjének mustrája 1707. május 22. OL RS7. lt. V. 2. A—C 57. cs. 145—146 fol.; *Thaly*: Történelmi Kalászkok... 228. o.; Sötér Tamás ezredének mustrája 1708. július OL RSzt. G. 28 V. 2. A—C 75. cs. 169. fol.

112 Esterházy Antal utasítása a dunántúli ezredeknek 1707. május. *Thaly*: Gróf Eszterházy Antal tábori könyve... 17. o.

113 Erős Gábor Nagybánya városának. Szatmár, 1705. november 8. OL Filmtár Nagybánya város lt. 8023. doboz; Erős Gábor Károlyi Sándornak, Szatmár, 1706. augusztus 23. OL Klt. P. 396. Acta Publica 1706 Aug. Fasc. 3. C. 17

1705 elején a Hadi Commissariatust, de a Csáky István vezette központi ellátó szervezet sohasem vált a hadtápmunka egészét irányító és szervező hivatallá.¹¹⁴

Kutatásaink jelenlegi állásánál úgy tűnik, hogy a gyakorlatban a Hadi Commissariusus a partikuláris katonai adminisztrációt kiegészítve működött, a vármegyék, az ezredek és brigádák hasonló munkát végző apparátusaival együtt. Azt természetesen csak a további kutatások dönthetik el, hogy eme szerteágazó struktúrán belül adott időszakban mely elemek a dominánsak? Sőt azon érdekes kérdést is, hogy milyen módon érvényesült a fejedelmi abszolutisztikus akarat a rendi és a kialakuló partikuláris katonai hatalom érdekviszonyai között, főleg az után, amikor minden téren a diktatórikus jelleg kerül előtérbe?

A mustramesteri hivatal feladatkörének és működésének áttekintése után tanulságos felidézniünk a hadiszemlék lefolyását. Ezekről a legplasztikusabb képet a generális mustrák aktusának felelevenítésével kaphatjuk.

Az évtizedek során kialakult szokásoknak megfelelően a szemléket lakott helyektől távol, általában a „mezőkben” tartották. Itt sorakozott fel zárt rendben, századonként, a szemlére kijelölt ezred. A szemlék adminisztratív ügyeinek intézését a mustramesteri hivatal tagjai, a mustracommissariusok és írnokok végezték. Sokszor még a mustrák megkezdése előtt a mustra-, vagy hadbiztosok az ezred kijelölt megbízottainak jelenlétében kivizsgálták az előfordult kihágásokat és egyéb panaszokat. Ezeket a legközelebbi elszámolás alkalmával egyenlítették ki. Erről az illető egység generálisának tettek jelentést, és az okozott kárt a felelős személyek zsoldjából levonták.¹¹⁵

Az ezredek törzseiből általában a szállásmester, a profontmester, és az ezred furírja (írnoke) segédkezett a mustramesterek mellett. Miután a csapatok közvetlen ellátásának terhét a vármegyék viselték, állandó viták és súrlódások adódtak a katonai adminisztráció tagjai között. Éppen ezért az általános katonai szabályzatban is rögzítették, hogy „...generális mustrának alkalmatosságával mindenek jól megvizsgáltassanak, jelenlétében az nemes vármegye két deputatusának a' mustrán, a' melly nemes vármegyéből exurgált regimentek mustrája lészen; azért incumbálni fog a' commandérozó generálisának idején értésére adni a nemes vármegyéknek, melly időtábjában vétődnek elő a generális mustrák.”¹¹⁶

A szemlére felsorakozott katonaság előtt általában egy sátrat állítottak fel. Itt foglaltak helyet a mustrát végző, irányító és ellenőrző személyek. Régi hagyomány volt, hogy olykor a sátor elé lándzsákból egy kaput készítettek. Ennek szimbolikus jelentősége abban állt, hogy aki megfelelt a mustrán, átmehetett alatta, ellenkező esetben viszont nem. Így mintegy bezáródott előtte a katonáskodás ajtaja, legalábbis egy időre.¹¹⁷

A vitézeket századonként vették számba. Egy-egy generális mustra a mindenre kiterjedő vizsgálat miatt sokszor több napig is eltartott. Például Pekry Lőrinc lovas ezredének szemléje „...Somkúton 16 praeteritis usque ad 17 inclusive késő estig tartott...”¹¹⁸

Minden ezredről mustrakönyvet fektettek fel, melynek első lapján feltüntették az ezredtörzs névsorát a rendfokozatok és beosztások megnevezésével. Ezt illusztrálja az alábbi néhány ezredtörzs-névsorai is.

114 *Bánkúti Imre*: Hadtápellátás és hadtápszervezet Rákóczi hadseregében. In: R. Tan. 177. o.

115 *Markó Árpád — Tóth Gyula*: A Rákóczi szabadságharc legfontosabb hadiszabályzatai. HK 1954/3—4. 170. o.

116 R. U. *Bánkúti*, R. H. 202. o.

117 *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657—1780). Budapest, 1917. 21. o.

118 Erős Gábor levele Károlyi Sándornak, Szatmár, 1708. április 3. *Gottreich*: i. m. HK 1955/3—4. 225. o.

„Tekintetes Brigáderos és Colonellus Palocsai György Nemes Lovas Regimentje.
(1708 május)¹¹⁹

Fő Colonellus:	Palocsai György	Annonae et Currum	
Vice Colonellus:	Halász Péter	Magister:	Dessöfi János
Fő Strása Mester:	Pápai Ferenc	Borbély:	Vacat
Qvartély Mester:	Vacat	Réz Dobos:	Dobos Mihály
Auditor et		Profusz:	Kis Mihály
Secretarius:	Nemesi János		
Kaplan:	Vacat		
Adjutant:	Albesi Balás		

„Nemzetes Vitézlő Bik László mezei lovas regimentje (1708 május)¹²⁰

Fő Colonellus:	Bik László	Adjutant:	Nagy János
Vice Colonellus:	Szöke Mihály	Profont és Szekér	
		Mester:	Megyesi Ferenc
Fő Strása Mester:	Debreceni István		
Qvartély Mester:	Erdódi Péter	Réz Dobos:	Dobos János
Auditor et Secretarius:	Görgei Márton	Borbély:	Vacat
Kaplan:	Nádudvari Mihály	Profusz:	Vacat

„Nemzetes Vitézlő Almási Márton gyalog regimentje (1708 május)¹²¹

Fő Colonellus:	Almási Márton	Káplán:	Vacat
Vice Colonellus:	Haris Sámuel	Auditor:	Aczél Tamás
Fő Strása Mester:	Szekeres István	Adjutant:	Musai Mihály
Qvartély Mester:	Sebes János	Borbély:	Borbély János

Miután az ezredtörzs listáját így elkészítették, az egyes századokat vették számba. A századtörzs gyalogosok esetében egy-egy főhadnagyból, vicehadnagyból, zászló-tartóból, strázsamesterből, furirból és a dobosból állt. Lovas századoknál ez kiegészült egy kováccsal, a dobos helyett pedig sípos adta a harci jeleket. Gyakorta a gyalogos és lovas századokhoz beosztottak egy-egy borbélyt a sebesültek ellátásának érdeké-
ben.

A szemléket már a Regulamentum Universale törvénybe iktatása előtt is külön utasítások szabályozták. Az egyik legátfogóbb ilyen rendeletet 1705. december 19-én adta ki Bercsényi Miklós kancelláriája, „Nemzetes Vitézlő Horváth Sámuel Hadi Must-ramester Uram” számára.¹²² Károlyi Sándor fogalmazványai között ugyancsak fenn-
maradt egy tudomásunk szerint még publikálatlan szemleutasítás.¹²³ E rendeletek-
ből és utasításokból, s nem utolsó sorban a ránk maradt mustrakönyvekből, rekon-
struálni tudjuk azt is, hogy a mustrabiztosok milyen kérdéseket tettek fel a megszem-
lélendő katonáknak.

Először a vitézek vezeték- és keresztneve után érdeklődtek, majd a következő
kérdéseket tették fel: „Hány esztendő? Micsoda nemzetből való? Melyik vármegyé-
ből való? Melyik városból vagy faluból való? Micsoda helyen született? Házas-é?
Kedvébül jött-e a regimentbe? Nem az ellenség közül szökött-e? Nem rabságból
állott-e? Az előtt melyik regimentben lakott, vagy micsoda szolgálatban volt?
Miolta van ezen nemes regimentbe? Ha soldos, kié? Melyik N. Vármegye belié?
Melyik város vagy falu Belié? Alkalmatos-e a szolgálatra?”. Zsoldos katonák eseté-

119 Palocsai György lovas regimentjének mustrája, 1708 május. OL Filmtár Klt. P. 396. AR. Series III. 13.284. doboz.

120 Bik László mezei lovas regimentjének mustrája, 1708 május. OL Filmtár Klt. P. 396. AR. Series III. 13.284. doboz.

121 Almási Márton gyalog regimentjének mustrája, 1708 május. OL Filmtár Klt. P. 396. AR. Series III. 13.284. doboz.

122 Bercsényi Miklós utasítása Horváth Sámuel Hadi Mustramesternek. Nagyszombat, 1705. december 19. AR.

I. o. IV. k. 29—32. o.

123 Károlyi Sándor dátum nélküli fogalmazványja Acta Replica OL Filmtár 23. 776. doboz.

ben még azt is tudni kívánták, hogy: „Micsoda és mennyi füzetést vött beállításért? Hány óra való füzetést? Hány forintjával?”¹²⁴

Károlyi Sándor említett utasítástervezetében megfogalmazta, hogy „Minden Hadnagj hiti szerént mutassa ki ujjal katonáját, Melyik seregtartó és nem kóborló, melyik az ki ritkán van ben... Melyik Ezerbül vagy Companiabul ki és hol esett Rabbá, mennyi ideje, hol Rab miként esett azzá, mennyi és ki holt meg fegyver által az haza szolgálattyanban... Az absenseket, akar mi uton módon legjen, neve mellé notaltassék...”¹²⁵ Ezért a mustrakönyvekben gyakorta találkozunk az ilyen vagy ehhez hasonló állapotokat jelölő bejegyzésekkel a katonák neve mellett. A bejegyzések között a leggyakoribban például a beteg, beteg itt, vagy a táborban, beteg otthon, otthon hever, sebes, sebes itt, sebes otthon, elholt, elesett, levágták, absens, rab, rabbá lett, labanc földön maradt, elszökött, elbudosott, kóborol, labanccá lett. Ezeket a változásokat nemcsak a generális mustra alkalmával, hanem a kéthavonta tartott ún. „revisio” alkalmával készített profontabelláknál szintén számba vették.

Külön utasítás intézkedett a portális katonák összeírásának módjáról, hiszen a portális zsoldosok szerepe egyre jelentősebbé vált. Erről tanúskodik „Az tekintetes Nemes Szabolcs vármegyének Qantuma után Obvenialt Hajdukk Collectiojak Registruma” című, valószínűleg a szemlékhez készített utasítás. Ez részletesen tartalmazza azon kérdéseket, melyet a vizsgálandó személynek feltettek. Számon tartották még a katona családtagjait, a fiúgyermekek életkorát, de tájékoztak az illető társadalmi állapotáról is.¹²⁶

A katonák személyi adatainak felvétele után számbavették és megvizsgálták felszerelésüket és fegyverzetüket. Lényegében a generális mustrakor készített számvetés képezte az alapját az ezredek anyagi utánpótlásának. A Rákóczi korabeli haderő katonaságának felszerelése alapvetően három módon történt. Kezdetben a katonák maguk gondoskodtak a szükséges felszerelésről, mely tág teret nyújtott a rekvirálások mellett a különböző visszaélésekre. Később egyre jobban támaszkodtak a vármegyei szervezetre. A hiányzó fegyverzetet és ruházatot a mustrabiztosok jelentései alapján összesítették, s kivetették a megyékre. A visszaélések megakadályozására pedig az általános hadiszabályzatban elrendelték: „Hogy penig az ollyatén nemes vármegyék által a hadak számára előállított lovak és megszerzett fegyverek el ne cserélődjenek vagy el ne adattassanak, azok iránt való computus is jobb móddal meglehessen; azon generális mustra alkalmatosságával... a' nemes vármegyék deputasi jelenlétében, mind a' lovakat, úgy a' fegyvert is a' kiadandó jeggyel megbélyegeztetni szükséges, melly szerént a második generális mustrán tartoznak mind-ezokról számot adni.”¹²⁷

Tudjuk, a szabadságharc alatt mindinkább túlsúlyba kerülő portális zsoldosok felszerelését vagy a vármegye, vagy az őket kiállító magánszemélyek, nemesek, parasztok és városi polgárok finanszírozták. Természetesen nagy számban akadtak olyanok is, főleg a hivatásos katonáskodással foglalkozók soraiból, akik saját felszerelésükkel állottak Rákóczi zászlaja alá.

Mintán a felszerelés nagyobb hányadát központilag biztosították, a kuruc államgépezet alapvető érdeke volt a ruházat és fegyverzet számontartása. Nem véletlenül javasolják a fejedelem gazdasági tanácsadói azt is, hogy ne „...az tisztek kezében adják az ezer vagy sereg pénzét, hanem maga a comimssarius az mustra lizta szerint tisztek jelenlétében fizetne az seregekben lévő tiszteknek és gregariusoknak, quiten-

124 Bercsényi Miklós utasítása Horváth Sámuelnek, Nagyszombat, 1705. december 19. AR. I. o. IV. k. 29. o.

125 Károlyi Sándor dátum nélküli fogalmazványa Acta Replica OL Filmtár 23. 776. doboz.

126 Táblázat a portális zsoldosok összeírásához P. 396 Klt. OL ft. 23. 776. doboz.

127 R. U. *Bánkúti*, R. H. 203. o.

tiáját vévén fizetések modalitásáruul nem csak az seregek hadnagyátul, hanem az ezeres kapitánytul.”¹²⁸

A generális mustrák alkalmával a katonák fegyvereit és ruházati darabjait nyilvántartásba vették, mégpedig oly formán, hogy feljegyezték a felszerelési tárgyakraól illetőségüket. „Magáé vagj a Comiss (ariatusé)... Joé, Rosszé”. Megkülönböztették például az ország lovait vagy fegyvereit, és a saját költségen szerzett felszerelést. Amennyiben az ország fegyvereiben és felszerelésében kár keletkezett, azt levonták a katona zsoldösszegéből.

A kész mustrakönyveket és tabellákat a mustrabiztosok, az érintett vármegyék küldöttei és a katonai parancsnokok kézjegyükkel és pecséteikkel hitelesítették, majd a főmustramester elé terjesztették, aki ún. „universalis tabellát” készített a hatáskörébe tartozó katonákról, ahol egyaránt feltüntették a recruta és remonda szükségleteket. Végül ennek az összesítésnek egy-egy példányát megküldték a fejedelmi kancelláriának, a Hadi Comissariatusnak és a katonai districtusok parancsnokainak.

Mint azt már az előzőekben kifejtettük, a mustrakönyvek adataiból viszonylag hű képet nyerhetünk a Rákóczi-szabadságharc hadseregére vonatkozóan. Természetesen a szemlék adatait kellő forráskritikával kell kezelnünk, hiszen a mustrákat rengeteg visszaélés kísérte. Elég talán utalnunk arra a bevett gyakorlatra, hogy a katonai egységek parancsnokai a valóságosnál több embert jelentettek, s az így jelentkező zsold és élelmiszertöbbletet eltulajdonították.

Tanulmányunk szűkre szabott keretei között a szemlék gazdag adathalmazából a katonaság területi és etnikai összetételét reprezentáló adatsorokat értékeljük először, majd részletesen elemezzük a csapatok felszereltségi mutatóit.

Vizsgálódásaink alapját a Károlyi Sándor parancsnoksága alá tartozó katonaság egy 1707-ből származó, de közelebbről nem datált összeírása képezi.¹²⁹

A 138-139. oldalon lévő táblázatból megállapíthatjuk, hogy a tizenkét tiszántúli lovasezred legénységének döntő többségét, mintegy 61,6%-át öt vármegye, Szabolcs, Szatmár, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok állította ki. A gyalogezredek esetében Szabolcs, Szatmár és Bihar megyék szerepe, 58,2%-os részesedésükkel, szintén meghatározó, de számottevő Ugocsa, Bereg és Máramaros megyék súlya is, mely elérte a 23,5%-ot. Így elmondható, hogy a gyalogság kiegészítése területileg koncentráldott, hiszen a 3645 ember több mint háromnegyed része hat megyéből származott. Adataink arra engednek következtetni, hogy a gyalogosok döntő zöme ezen megyék hegyes-dombos vidékeiről került ki. Ennek fő okát abban látjuk, hogy e területen jelentős számú, főleg állattenyésztéssel foglalkozó paraszti réteg alakult ki, mely a vadállatok és a rablók elleni védelem miatt szűrő és lőfegyverrel rendelkezett.¹³⁰ Ezeken az állattenyésztő vidékeken több embert tudtak nélkülözni a termelésből, mint a földművelésnél, ami megnövelte az előbbi területek katonaaállító képességét.

Az 1706 tavaszán végrehajtott mustra az előbbihez hasonlóan ugyancsak az egyes ezredek meglehetősen erős partikularitását mutatja. Például Bóné András ezrede legénységének 77%-a Biharból, 10%-a Szabolcsból, 4,5%-a pedig Szatmárból származott. Ezen belül sokszor egész falvak férfilakossága katonának állt. Elég csak utalnunk Bóné ezredére, melyben Diószegről 111-en szolgáltak, vagy Eölyüs János ezredére, ahol 210 szentimrei lakos katonáskodott.¹³¹ Ezek az adatok azokat a számításokat látszanak igazolni, melyek szerint a parasztesaládok 10—40%-ából esett ki kezdettől fogva hosszabb-rövidebb időre a családfő, illetve valamelyik vele egy háztartásban élő felnőtt korú fiú, vő, testvér vagy sógor.¹³²

128 Bulyovszky Dániel és Spáczay Gábor előterjesztése. RTű. II. k. 290. o.

129 Károlyi Sándor hadainak új mustrája, 1707. Közelebbről nem datált. HL Filmtár. 96. doboz.

130 Erre nézve l. *Hadinka An ul.* II. Rákóczi Ferenc Fejedelem és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937.

131 Károlyi Sándor csapatainak diószegi mustrája, 1706. február 28. AR. Series III. Klt. P. 396. OL Filmtár. 5523. doboz.

132 *Maksay Ferenc*: A parasztlak és a termelésben és a hadseregben. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. 168. o.

Az ezredek nevei Tiszántúli-partium	Létszám lovasság	Szat- már	Sza- bolcs	Bihar	Krasz- na	Kö- zép- Szol- nok	Már- maros	Bereg
		%	%	%	%	%	%	%
Bóné András	1226	5,1	11,5	77,0	1,3	2,2	0,1	0,3
Budai István	862	—	100,0	—	—	—	—	—
Gencsy Zsigmond (Bik L.)	860	1,5	3,5	8,3	23,7	32,4	0,3	—
Ilosvai Bálint	813	31,2	2,6	1,0	0,1	—	26,4	12,2
Karándi Mihály	784	3,6	18,6	45,7	6,6	10,2	0,1	—
Kenyheczy János	615	2,8	6,2	0,5	0,2	—	0,2	0,2
Nádaskai György	878	1,3	12,1	1,6	0,1	0,2	—	—
Nyúzó Mihály	602	5,3	21,4	33,1	0,7	0,5	—	2,8
Orosz Pál	777	0,4	1,4	0,1	0,1	0,3	—	0,1
Palocsai György	620	9,0	23,8	14,5	7,7	8,4	8,5	5,3
Sennyei Ferenc	678	65,4	0,6	4,4	—	22,3	0,6	—
Szűcs János	1144	47,6	12,8	16,3	—	—	0,1	2,1
<i>Összesen:</i>	9854	14,9	18,1	19,3	3,3	6,0	2,8	1,8

Tiszántúli-partiumi

Ecsedy János	347	2,9	7,5	21,9	1,7	6,9	19,3	1,7
Esze Tamás	783	27,7	27,2	6,6	—	0,3	0,5	21,6
Kajdy István	1479	44,5	0,1	0,7	2,8	0,6	5,8	1,4
Eölyyüs János	1036	2,4	1,5	78,5	3,6	1,8	0,4	0,4
<i>Összesen:</i>	3645	25,0	7,1	26,1	2,3	1,5	4,4	5,5

Perényi Miklós	243	2,1	6,6	2,5	—	0,5	0,8	18,5
----------------	-----	-----	-----	-----	---	-----	-----	------

Az erdélyi ezredek	4122	1,5	0,8	1,5	0,4	2,9	0,6	0,1
--------------------	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

(valószínűleg május)

Ugo- csa	Ung	Békés	Zo- ránd	Kő- vár- vidéke	Erdély	Zemp- lén	Abauj	Borsod	Sáros	Egyéb vár- megye
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
0,2	0,3	—	0,5	—	0,4	0,2	—	—	0,2	0,9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0,1	—	—	0,1	0,3	28,4	0,3	0,1	—	—	1,0
5,2	16,4	—	—	0,1	0,6	3,4	—	0,1	—	0,7
0,7	—	0,6	—	1,5	8,5	—	0,1	1,8	—	2,4
0,2	7,8	—	—	—	3,6	51,5	4,2	0,2	16,3	6,1
0,5	1,2	0,2	0,6	—	13,5	9,4	39,6	0,4	15,8	3,9
0,8	0,2	—	—	—	17,1	4,7	5,0	0,7	1,8	5,9
—	10,0	—	—	—	3,0	20,1	50,1	4,3	0,4	9,7
2,9	1,0	—	0,2	5,2	5,5	0,3	0,3	0,3	2,3	4,8
2,7	—	—	0,3	1,9	1,8	0,1	—	—	—	—
—	—	—	0,2	—	4,9	1,0	0,1	1,7	—	13,2
1,0	2,8	0,1	0,2	0,6	7,0	6,4	8,0	0,8	2,7	4,2

gyalogság

23,9	—	0,3	1,4	4,6	1,4	0,9	0,9	—	—	4,7
7,4	0,5	—	—	0,3	2,0	—	0,4	0,3	0,4	6,6
21,6	—	—	—	7,3	14,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,8
3,8	0,1	0,1	0,4	—	5,2	0,2	0,2	0,3	—	1,1
13,5	0,1	0,1	0,2	3,4	7,7	0,5	0,3	0,2	0,1	2,0

0,4	1,2	—	—	0,4	1,2	6,2	3,3	25,5	0,8	30,0
-----	-----	---	---	-----	-----	-----	-----	------	-----	------

0,1	0,04	0,1	0,1	5,6	82,2	0,2	0,1	0,3	0,1	3,4
-----	------	-----	-----	-----	------	-----	-----	-----	-----	-----

Az ezredskapitány neve	Melyik vármegyéből származik, vagy hol vannak a birtokai	A mustra ideje	A legénység aránya a vármegyéből %
Bóné András	Bihar	1706 febr.	Bihar: 77,0%
Károlyi Sándor	Szatmár, Szabolcs	1706 febr.	Szatmár: 28,1% Szabolcs: 22,9%
Bóné András	Bihar	dat. nélk.	Bihar: 77,0%
Esze Tamás	Szatmár	dat. nélk.	Szatmár: 27,7%
Hosvai Bálint	Bereg, Szatmár	dat. nélk.	Bereg: 12,7% Szatmár: 31,2%
Ocskai László	Nyitra	1707 nov.	Nyitra: 47,1%
Bessenyei Zsigmond	Szabolcs	1708 máj.	Szabolcs: 95,8%

A katonaság területi hovatartozását vizsgálva szembeűnő az is, hogy általában az ezredek legénységének jelentős hányada arról a területről származik, ahonnan az ezredskapitánya, vagy onnan, ahol annak birtokai fekszenek.¹³³

Lényegében, mint a fenti adatok is bizonyítják, a kuruc hadkiegészítés rendszerében erős feudális jellegű partikularitás érvényesült, melyben részben tovább éltek olyan elemek, mint a familiaritás, de már jelen voltak a korszerű alkotórészek, mint a zsoldosság és a modern katonai adminisztráció.¹³⁴

A lakóhelyük mellett több esetben összeírták a vitézek etnikai hovatartozását. Mivel adatbázisunk meglehetősen szerény, ezért az itt közölt adatokból nem kívánunk messzemenő következtetéseket levonni.¹³⁵ Felhívjuk a figyelmet azonban arra, hogy a királyi Magyarország területén a Rákóczi-szabadságharchoz való csatlakozást, vagy a vele történő szembefordulást nem az etnikai hovatartozás döntötte el, hanem az illető etnikum, vagy társadalmi réteg privilégiumai és gazdasági érdekei. Így például a rác határőröknek messzemenő gazdasági és társadalmi preferenciákat adott a Habsburg uralkodó, de a nyugat-magyarországi nemesség is, gazdasági és politikai érdekei miatt, inkább a dinasztiahoz kötődött, mint a keleti részekben lévő osztályos társai.

Köztudott, hogy a Rákóczi-szabadságharc iratanyagában lépten-nyomon találkozzunk a tisztek és katonák felszerelési hiányosságait panaszoló levelekkel. Forgách Simon például, aki a reguláris csapatokat szervezte, 1706 februárjában jelentette a fejedelemlnek: „...nagyságod méltóztassék az Commissariusoknak keményen parancsoltatni, hogy az mundirung és fegyver készítettessék. Mellynek fogyatkozása

¹³³ Károlyi Sándor 1706-os és 1708-as mustrái. Klt. P. 396. OL Filmtár 5523. és 13. 284. doboz; Ocskai László ezredének mustrája, Bán, 1707. november 25. OL RSzt. G. 28. V. 2e. 75. cs.; Károlyi S. új mustrája, 1707. HL 96. doboz.

¹³⁴ A zsoldosság mind nagyobb szerepére l. N. Kiss István: A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa. HK 1984/4 705—714. o.

¹³⁵ Károlyi Sándor csapatainak 1705-ös és 1708-as mustrája. Klt. P. 396. OL Filmtár. 13 289. doboz; RSzt. G. 28. V. 2. A/C. 75. cs.

Az ezredek nevei	A mustra ideje	Megje- lölt etn./ fő	magyar	román	német	szász	horvát	rác	tót	orosz	lengyel	ceh	egyéb
Bóné Adrás lov. ezd.	1705	918	81,6	14,4	0,3	2,9	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	—	—
Jósika Dániel lov. ezd.	1705	899	22,7	75,6	—	0,1	0,9	0,2	0,2	0,1	0,1	—	0,1
Kárándi Mihály lov. ezd.	1705	814	67,5	30,2	—	—	1,5	0,9	0,4	—	—	—	—
Pekry Lőrinc lov. ezd.	1705	449	63,5	32,0	1,6	1,6	0,2	0,2	0,5	0,2	—	0,2	—
Vay László lov. ezd.	1705	813	65,8	29,7	0,5	0,7	0,9	0,7	0,1	1,1	0,1	0,1	0,3
Teleki Mihály lov. ezd.	1705	552	22,3	75,5	0,4	0,7	—	0,2	0,7	—	—	—	0,2
Radics András gy. ezd.	1706	845	58,3	0,7	8,5	0,1	0,3	0,2	16,3	3,0	4,6	5,0	2,8
Winkler Wilmos gy. ezd.	1708	597	0,7	—	2,3	—	—	—	95,3	—	—	1,7	—
Bessenyei Zsigmond lov. ezd.	1708	487	89,5	1,2	0,2	—	0,4	1,0	0,6	6,5	—	—	0,2
Almássy Márton gy. ezd.	1708	642	80,4	6,7	—	—	—	0,2	0,3	12,5	—	—	—
Bikk László gy. ezd.	1708	1104	88,6	5,2	0,5	0,1	1,2	0,6	1,2	2,2	0,4	—	0,1
Krucasai János lov. ezd.	1708	477	86,0	0,4	0,8	—	1,3	0,2	1,3	10,0	—	—	—
Nyúzó Mihály lov. ezd.	1708	908	85,6	3,3	0,2	0,4	0,7	0,9	1,5	6,5	0,4	—	0,4
Palocsai György lov. ezd.	1708	574	71,4	6,8	0,2	0,5	1,4	0,3	15,7	2,8	0,3	—	0,6
Szemere László lov. ezd.	1708	570	89,1	4,9	0,4	—	0,2	3,2	0,4	1,8	—	—	0,2

miatt Andrásy István urammal most sem lehet többet 860 lovasnál és 1500 gyalognál commandirozni, mert az regimentek mind ruhátalanok s mind pedig fegyvertelenek... Mert (az mint feljebb is írák) hadunk lesz, csak fegyver dolgából ne legyen

fogyatkozásunk.”¹³⁶ Bercsényinek pedig 1706 őszén a Rabutin ellen küldött három-ezer katonájából csak mintegy 700-nak volt puskája.¹³⁷

A mustrakönyvek adatai közül a fegyverzetnek és felszerelésnek azért tulajdonítunk kiemelkedő jelentőséget, mert a XVIII. század elején a szurony elterjedése a gyalogság tűz- és ütőerejét jelentősen megnövelte, mely a hadműveletek során döntő tényezővé vált.

A felszerelési adatsorok kiértékelését nagyon megnehezítette, hogy annak összeírása nem alapult egységes elveken. Hol csak a meglévő fegyverzetet és felszerelést tüntették fel, hol csak a hiányokat. Több ízben a létszámon felül megkülönböztették azokat, akik a megszámláltak között voltak, és azokat, akik a számláltakon kívül voltak. A félreértések elkerülése végett mindenhol az ún. „felszereltek létszámát” adtuk meg, amelynek százalékában a meglévő fegyverek és felszerelés van kimutatva. Miután szuronyt csak néhány esetben találtunk, ezért nem nyitottunk új rovatot, hanem csillaggal (*) jelöltük meg a „Kardja” c. rovatban. Az alkalmas ló (Alk. ló) a jó fizikai állapotúakat jelzi a lóállományon belül. Az egyéb felszerelési tárgyakat korántsem a teljesség igényével tüntettük fel. Csupán jelezni kívántuk ezek arányát is, jelezve további kutatásaink egyik irányát. Ezekben a táblázatokon az L=lóding, Ny=nyereg, Dm=dolmány, Nd=nadrág, Kp=köpönyeg, Sv=Salavári (bőr lo-vaglónadrág), Ig=ing, Cs=csizma.¹³⁸

Az általunk a 143–150. oldalakon kiértékelt mustratáblázatok és könyvek adataiból világosan láthatjuk, hogy ezek igazolják a kuruc katonaság fegyverzeti hiányosságairól szóló egyéb forrásokat. Mind a lovasság, mind a gyalogság lőfegyverekkel való ellátottsága kifejezetten rossznak mondható. S bár a gyalog ezredeknél a tűzfegyverek aránya lényegesen magasabb, a korszak gyalogsági taktikáját és ütőerejét forradalmasító szurony alkalmazását csak elvétve regisztrálhatjuk. A lőfegyverek hiányát megpróbálták a pikák használatával pótolni, de a mustraösszeírásokban ennek nyomát eddigi kutatásaink során nem találtuk! Ugyancsak gondot okozott a fegyverek mennyisége mellett azok minősége. Nagy számban találhatunk az összeírásokban rossznak minősített fegyvereket is.

Vizsgálataink során az is kiderült, hogy a lovasoknál egy pár pisztoly volt rendszerezve, de még ezt sem tudták biztosítani. Így például a tiszántúli lovas ezredek esetében az 1706-os tavaszi mustra alkalmával ez az arány a 150. oldalon található táblázat szerint alakult.¹³⁹

Végezetül arra is kíváncsiak voltunk, vajon hány katonának lehetett teljes fegyverzete, tehát kardja, karabélyá, vagy puskája, s a lovasoknál pisztolya? Erre vonatkozólag a leghasználhatóbbnak a Károlyi Sándor hadtestéről 1706 tavaszán készült mustrakönyv bizonyult, melybe több mint 16 000 ember név szerinti adatait jegyezték be. Ezek alapján a tizenkét tiszántúli lovasezred 8691 fős állományának csupán 13,4%-a rendelkezett teljes fegyverzettel, míg a hat erdélyi lovasezred 4028 katonájának 22,1%-a. A négy gyalogezrednél ez az arány 66,8% volt.

Kutatásaink eredményeit természetesen akkor értékelhetjük igazán, ha azt összehasonlítjuk a szemben álló fél, ez esetben a császári haderő hasonló paramétereivel. Bár kiterjedt vizsgálódásokat végeztünk a hazai és a bécsi levéltárakban, mégis viszonylag kevés értékelhető adatot sikerült összegyűjtenünk. Ebből a szempontból leglényegesebbek a Hofkriegsrat iratanyagai között fennmaradt, 1706 októberéből és novemberéből származó szemleösszesítések. Ezeket Rabutin tábornagy csapatairól készítették. Vizsgálatuknál figyelembe kellett vennünk, hogy a csapatok

136 Forgách Simon Rákócziának, Lőcse, 1706. február 26. *Bánkúti*, R. H. 179–180. o.

137 Bercsényi Miklós Rákócziának, Torna, 1706. október 10. *AR*. I. o. V. k. 290. o.

138 A táblázatnál felhasznált levéltári és könyvészeti anyagok a következők: Károlyi Sándor 1705-ös, 1706-os, 1708-as mustrakönyvei, *Klt. P.* 396. *OL Filmtár* 5523., 13 289. doboz; *Acta Publica I. Acta Rákócziána. Series. I.* 8. cs., 13. cs. *RSzt.* G. 16. I. 2. D., G. 28. V. 2. A/C.; Kézdivásárhelyi lt. városi iratok *OL Filmtár* 8026. doboz; Sárosi vm. lt. *Acta Politica* 1707. C. 1533 doboz; Thaly-gyűjtemény, 1708–1710 *HL ft.* 60, 65, 68. doboz; MTA kézirattár Rákóczi kori okmánymásolatok *MS.* 4972. doboz; *Thaly*, Tényleges létszámok. *HK.* 1891.

139 Károlyi Sándor 1706-os februári mustrája, *Klt. P.* 396. *OL Filmtár.* 13. 289. doboz.

A must-ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. lét-szám fő	Kardja	Puskája v. karabélyja	Flin-tája	Pisztolya	Lova	Alkalmas lova
			%	%	%	%	%	%
1705	Bóné András lov. ezd.	824	94,4	31,5	1,1	64,1	94,5	91,9
1705	Jósika Dániel lov. ezd.	861	86,5	38,7	9,0	40,3	88,2	78,4
1705	Kárándi Mihály lov. ezd.	654	86,7	26,0	0,3	53,4	88,4	85,6
1705	Pekry Lőrinc lov. ezd.	368	83,4	41,0	14,2	36,2	90,5	57,1
1705	Székely Zsigmond lov. ezd.	500	76,4	13,8	1,2	22,2	89,8	89,2
1705	Vay László lov. ezd.	773	80,0	22,0	16,0	37,0	81,9	73,8
1705	Teleki Mihály lov. ezd.	484	84,9	32,0	11,2	46,1	87,2	80,8
1705 V. 4.	Rákóczi palotás ezrede	919	76,7	81,0	—	—	—	—
1706 II.	Bóné András lov. ezd.	1205	95,4	31,3	0,2	69,8	98,0	97,4
1706 II.	Budaí István lov. ezd.	778	95,8	22,6	0,6	72,2	99,6	97,2
1706 II.	Csáki László lov. ezd.	775	96,5	50,7	5,4	63,2	96,8	96,8
1706 II.	Gencsi Zsigmond lov. ezd.	831	93,0	29,4	3,2	61,5	98,9	96,0
1706 II.	Hosvai Bálint lov. ezd.	795	76,9	23,5	—	37,1	97,1	92,2
1706 II.	Jósika Dániel lov. ezd.	351	93,7	44,7	22,2	37,9	98,3	98,0
1706 II.	Kárándi Mihály lov. ezd.	701	92,3	39,4	1,3	51,9	97,6	95,3
1706 II.	Kenyheczy János lov. ezd.	575	91,0	37,6	5,6	45,2	85,2	81,4
1706 II.	Károlyi Sándor lov. ezd.	777	88,0	29,3	—	50,3	86,9	80,4

A must- ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. lét- szám fő	Kardja	Pus- kája v. kara- bélya	Flin- tája	Pisz- tolya	Lova	Al- kal- mas lova
			%	%	%	%	%	%
1706 II.	Nádaskai György lov. ezd.	808	95,9	33,3	8,5	55,2	98,6	96,3
1706 II.	Nyúzó Mihály lov. ezd.	412	95,6	33,5	2,2	67,2	99,5	96,4
1706 II.	Orosz Pál lov. ezd.	500	91,8	39,8	0,4	65,6	93,8	92,6
1706 II.	Palocsai György lov. ezd.	634	92,9	57,4	—	46,5	95,6	93,4
1706 II.	Pongrácz György lov. ezd.	800	95,4	46,3	18,6	41,9	86,5	86,3
1706 II.	Sennyei Ferenc lov. ezd.	675	96,1	30,1	1,6	60,6	98,1	95,9
1706 II.	Szappanos Mihály lov. ezd.	926	92,0	35,3	23,3	44,5	94,0	88,4
1706 II.	Teleki Mihály lov. ezd.	856	86,9	41,6	7,2	49,7	89,5	87,9
1706 II.	Török és Tatár compániák	136	78,7	5,1	3,7	18,4	96,3	95,6
1706 II.	Vay László lov. ezd.	324	90,1	32,7	13,9	47,8	92,0	89,8
1706 II.	Ecsedy János gy. ezd.	652	78,8	70,2	14,1	—	—	—
1706 II.	Esze Tamás gy. ezd.	669	80,0	59,0	10,8	—	—	—
1706 II.	Kajdy István gy. ezd.	1302	73,7	73,0	15,5	—	—	—
1706 II.	Eölyüs János gy. ezd.	953	79,3	74,0	13,3	—	—	—
1706 II.	Perényi Miklós gy. ezd.	261	49,1	47,5	3,8	—	—	—
1706. IV. 2.	Bercsényi Miklós drag. ezd.	654	34,0	—	8,4	13,0	66,2	53,5
1706. IV. 2.	Forgách Simon drag. ezd.	620	100,0	100,0	—	68,5	—	90,0

A must- ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. Lét- szám fő	Karkja	Pus- kája v. kara- bélya	Flin- tája	Pisz- tolya	Lova	Al- kal- mas lova
			%	%	%	%	%	%
1706. IV. 2.	Esterházy Dániel drag. ezd.	868	55,5	58,5	—	34,9	—	88,6
1706. IV.	Chassan drag. ezd.	384	63,5	62,5	—	52,6	—	85,6
1706. IV. 2.	Czelder Orbán gy. ezd.	830	35,7	17,5	—	—	—	—
1706. IV. 2.	Bonafous gy. ezd.	1205	86,5*	57,3	—	—	—	—
1706. IV. 27.	Székely Zsigmond lov. ezd.	190	100,0	20,5	—	—	92,7	78,4
1707. V. 22.	Deák Ferenc lov. ezd.	694	90,5	35,7	—	44,8	—	87,5
1707 VI.	Norwalt drag. ezd.	764	69,5	63,5	—	36,5	—	84,8
1707. VIII. 12.	D'Absac (Norwalt) drag. ezd.	751	—	47,9	—	80,7	—	80,3
1707. X. 28.	Barkóczy Ferenc lov. ezd.	329	89,7	27,1	—	42,5	—	—
1707. X. 29.	Bessenyei Zsigmond lov. ezd.	246	96,7	17,4	—	41,9	—	—
1707. X. 30.	Szemere László lov. ezd.	231	93,9	23,8	—	77,0	—	—
1707 XI. 23—24.	Esterházy Dániel lov. ezd.	628	96,3	54,8	—	61,0	89,8	—
1707. XI. 22.	Csáky Mihály lov. ezd.	422	87,8	41,3	—	52,2	88,9	74,2
1707. XI. 25.	Ocskai László lov. ezd.	931	91,1	53,6	—	75,9	94,6	—
1707. XI. 29.	Ebeczky István lov. ezd.	894	96,8	53,8	—	62,6	89,6	—
1708. II. 18.	Székely Zsigmond lov. ezd.	489	85,3	25,2	—	31,9	91,8	75,3
1708. II.	Teleki Mihály lov. ezd.	463	96,1	59,6	—	55,9	92,7	89,4

A must- ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. lét- szám fő	Kardja	Pus- kája v. kara- bélyá	Flin- tája	Pisz- tolya	Lova	Al- kal- mas lova
			%	%	%	%	%	%
1708. III. 12.	Jósika Dániel lov. ezd.	860	94,4	57,3	—	48,4	90,6	84,1
1708. III. 24.	Vay László lov. ezd.	698	94,8	49,3	—	48,6	93,8	86,2
1708 III.	Pekry Lőrinc lov. ezd.	374	96,8	71,4	—	43,6	96,3	90,4
1708 V.	Winkler Vilmos gy. ezd.	578	91,0	32,4	52,8	—	—	—
1708 V.	Bessenyei Zsigmond lov. ezd.	497	96,4	30,0	—	57,7	94,4	92,6
1708 V.	Bikk László lov. ezd.	1267	90,8	27,8	—	57,0	88,6	83,3
1708 V.	Bóné András (Tardy Ferenc) lov. ezd.	814	87,1	44,7	—	74,1	95,1	92,1
1708 V.	Krucσαι János lov. ezd.	388	96,1	41,0	—	58,2	92,3	88,9
1708 V.	Nyúzó Mihály lov. ezd.	697	94,1	26,8	—	67,4	90,4	80,6
1708 V.	Palocsai György lov. ezd.	378	93,7	61,6	—	59,3	85,7	83,1
1708 V.	Sennyei Ferenc lov. ezd.	690	95,7	29,6	—	59,3	89,1	86,6
1708 V.	Szemere László (volt Budai) lov. ezd.	472	98,9	37,9	—	71,2	98,5	96,2
1708 V.	Almási Márton gy. ezd.	782	81,7	91,3	—	—	—	—
1708 V.	Bagossi Pál gy. ezd.	329	73,6	—	82,9	—	—	—
1708 VI.	Gyürky Pál lov. ezd.	753	67,5	—	63,3	38,1	—	—
1708 VII.	Sőtér Tamás lov. ezd.	546	89,9	55,9	—	44,8	—	—
1709 I.	Hangossy Imre (volt Forgách) drag. ezd.	555	69,4	—	65,6	—	77,3	65,0
1709 I.	Bokros Pál lov. ezd.	361	77,8	65,1	—	66,0	81,7	64,5
1709 I.	Babocsay Ferenc lov. ezd.	557	—	—	74,3	—	87,4	—

A must- ra ídeje	Az ezredek neve	Felsz. lét- szám fő	Kardja	Pus- kája v. kara- bélya	Flin- tája	Pisz- tolya	Lova	Al- kal- mas lova
			%	%	%	%	%	%
1709 III.	Pekry Lőrinc lov. ezd.	255	91,8	—	68,6	35,7	92,2	79,6
1709 III.	Náray László gy. ezd.	569	57,0 80,8*	—	58,0	—	—	—
1709 IV.	Gyulai István lov. ezd.	785	96,5	37,5	—	69,5	90,9	87,4
1709 IV.	Jósika Dániel lov. ezd.	730	95,1	53,7	—	47,3	95,1	92,9
1709 IV.	Teleki Mihály lov. ezd.	393	96,4	47,5	—	55,5	93,3	89,8
1709 IV.	Vay László lov. ezd.	587	96,3	53,7	—	45,7	95,4	92,8
1709 IV.	Szent-Páli István gy. ezd.	331	61,0	95,0	—	—	—	—
1709 IV.	Érsekújvár őrsége	2177	48,3	2,4	86,9	—	—	—
1709 VII.	Dietrich (Károlyi) gy. ezd.	333	77,5*	—	90,1	—	—	—
1709 VII.	Ordódi György lov. ezd.	949	88,3	78,7	—	82,5	90,5	—
1709 VII.	Zay András lov. gr. ezd.	548	87,1	65,7	—	85,6	—	—
1709 VII.	Szentiványi gy. ezd.	1516	51,3	23,0	—	—	—	—
1709 VII.	Kővár őrsége	200	62,0	100,0	—	—	—	—
1709 VIII.	Deák Ferenc lov. ezd.	567	86,6	32,6	—	57,8	—	—
1709 X.	Ordódi György lov. ezd.	989	88,7	62,2	—	67,3	—	—
1709 X.	Radics András gy. ezd.	791	—	32,7	52,8	—	—	—
1710 VI.	Perényi Miklós gy. ezd.	943	57,5	—	73,2	—	—	—
1710 VI.	Tompa Miklós százada	78	98,7	—	66,7	66,7	92,3	—
1710 X.	Andrássi Pál gy. ezd.	304	17,8	—	79,0	—	—	—
1707 XI.	Bagossi Pál gy. ezd.	1032	77,2	80,3	—	—	—	—
1708 II.	Csajági János gy. ezd.	1956	71,8	71,8	—	—	—	—

A must-ra	Az ezredek neve	Felsz. lét-szám fő	L.	Ny.	Dm.	Nd.	Kp.	Sv.	Ig.	Cs.
			%	%	%	%	%	%	%	%
1705	Bóné András lov. ezd.	824	91,9	92,8	100,0	100,1	100,0	47,7	94,6	92,2
1705	Jósika Dániel lov. ezd.	861	71,8	79,2	76,1	72,5	61,3	30,7	82,9	61,1
1705	Kárándi Mihály lov. ezd.	654	85,2	87,2	81,1	80,9	82,1	24,7	69,0	66,4
1705	Pekry Lőrinc lov. ezd.	368	69,0	85,1	80,7	88,6	75,3	31,2	87,5	81,5
1705	Teleki Mihály lov. ezd.	484	79,1	77,0	76,8	76,4	70,5	44,8	75,8	68,6
1705	Vay László lov. ezd.	773	70,2	74,9	69,9	64,2	55,7	32,4	79,3	66,1
1707 X.	Barkóczy Ferenc lov. ezd.	329	—	—	56,8	60,5	79,3	—	—	—
1707 X.	Bessenyei Zsigmond lov. ezd.	246	—	—	43,1	56,1	94,3	—	—	—
1707 X.	Szemere László lov. ezd.	231	—	—	51,9	66,7	92,2	—	—	—
1707 XI.	Ebeczky István lov. ezd.	875	—	—	52,3	—	48,7	—	—	63,3
1707 XI.	Bagossi Pál gy. ezd.	1032	—	—	18,2	—	51,2	—	—	59,0
1707 XI.	Esterházy Dániel lov. ezd.	628	—	—	100,0	—	84,1	—	—	84,1
1707 XI.	Csáky Mihály lov. ezd.	523	—	—	7,5	—	96,0	66,7	—	90,5
1708 II.	Székely Zsigmond lov. ezd.	489	—	—	47,4	9,2	11,5	—	—	—
1708 II.	Teleki Mihály lov. ezd.	463	90,3	100,0	89,4	84,2	80,1	55,9	92,0	81,2
1708 III.	Jósika Dániel lov. ezd.	860	80,6	100,0	81,7	68,4	45,6	32,0	94,1	61,4
1708 III.	Pekry Lőrinc lov. ezd.	374	—	—	92,0	93,6	86,7	45,2	98,7	89,3
1708 III.	Vay László lov. ezd.	698	86,7	100,0	60,6	56,3	60,5	38,0	61,3	57,6

A must-ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. lét-szám fő	L.	Ny.	Dm.	Nd.	Kp.	Sv.	Ig.	Cs.
			%	%	%	%	%	%	%	%
1708 V.	Bessenyei Zsigmond lov. ezd.	497	93,6	100,0	100,0	100,0	100,0	39,6	99,4	92,8
1708 V.	Bik László lov. ezd.	1267	85,0	79,6	59,8	41,8	51,2	22,7	97,3	67,2
1708 V.	Bóné András lov. ezd.	814	96,7	95,5	98,9	98,8	98,8	45,1	98,3	89,2
1708 V.	Krucasai János lov. ezd.	388	92,3	91,0	96,9	97,4	96,6	31,9	94,3	94,8
1708 V.	Nyúzó Mihály lov. ezd.	697	84,4	83,4	50,1	43,8	49,1	33,6	99,0	58,1
1708 V.	Palocsai György lov. ezd.	378	85,7	100,0	99,7	99,5	99,5	18,3	99,2	99,5
1708 V.	Sennyei Ferenc lov. ezd.	690	94,1	100,0	94,2	92,3	90,3	21,6	97,1	95,4
1708 V.	Szemere László lov. ezd.	477	96,6	100,0	98,5	98,5	98,5	50,0	97,9	99,2
1708 V.	Almási Márton gy. ezd.	782	—	—	79,7	82,0	90,3	10,7	94,2	94,9
1708 V.	Bagossai Pál gy. ezd.	329	—	—	98,2	1,8	48,9	62,9	63,8	62,9
1708 VII.	Gyürki Pál lov. ezd.	753	—	60,8	91,2	76,4	81,1	6,1	—	—
1708 III.	Radics András gy. ezd.	372	—	—	69,6	—	16,4	—	—	53,8
1709 III.	Pekry Lőrinc lov. ezd.	255	80,8	—	98,1	99,3	89,0	30,6	—	94,5
1709 III.	Náray László gy. ezd.	569	—	—	56,9	—	38,7	—	—	29,5
1709 IV.	Gyulai István lov. ezd.	485	95,7	—	95,5	98,4	99,0	13,6	—	94,2
1709 IV.	Jósika Dániel lov. ezd.	730	92,2	—	92,9	93,1	95,5	11,6	—	88,2
1709 IV.	Teleki Mihály lov. ezd.	331	96,5	—	91,1	98,0	96,6	12,0	—	92,3
1709 IV.	Vay László lov. ezd.	587	93,5	—	95,9	99,1	90,6	26,2	—	99,7
1709 IV.	Szent-Páli István gy. ezd.	331	95,2	—	91,8	99,3	67,7	—	—	—

Az ezred neve	Felsz. létsz./fő	Pisztolya	
		1 darab %	2 darab %
Bóné András	1205	16,9	52,9
Budai István	778	13,2	59,0
Gencsy Zsigmond	831	13,4	48,1
Ilosvai Bálint	795	13,1	24,0
Karándi Mihály	701	15,7	36,2
Károlyi Sándor	777	12,6	37,7
Kenyheczy János	575	12,0	33,2
Nádaskai György	808	10,3	44,9
Nyúzó Mihály	412	7,5	59,7
Orosz Pál	500	11,8	53,8
Palocsai György	634	10,4	36,1
Sennyei Ferenc	675	20,3	40,3

augusztus óta harcban álltak a kuruc csapatokkal. Erdélyből kiindulva végig a Tiszán-túl, majd Kassa sikertelen ostroma után Debrecenbe vonultak. Végül itt vették számba a császári ezredeket, lényegében tehát a harcok által nagyon igénybe vett katonaságot.¹⁴⁰

Az ismert okok ellenére a császári csapatok szemléinek adatai a kurucokénál lényegesen jobb felszereltséget tükröznek a tűzfegyverek terén. L. a 151. oldalon.

Különösen szembeötlő ez a különbség a gyalogság esetében, ahol a katonák karddal, szuronnal és flintával egyaránt fel voltak szerelve. Elmondhatjuk azt is, hogy a császári lovasság karabéllyal és pisztollyal való felfegyverzettsége összességében szintén kedvezőbb képet mutatott, mint a fejedelem csapatainak hasonló adatai. Az ezredek lovasítottságának értékelésénél figyelembe kell vennünk azt a

¹⁴⁰ Haus Hof und Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Exp. 1706. november—december HL Filmtár. 1814. doboz. *Hans Lassmann*: Aus der Zeit Franz Rákóczi II. Beiträge zur Steirischen Geschichte. Graz, 1932. 91—92. o.

A must- ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. létsz.	Kardja %	Karabé- lya %	Pisztolya %	Lova %
1706 X.	Gronsfeld vért. ezd.	902	100,0	94,4	62,2	79,4
1706 X.	Hannover vért. ezd.	826	79,3	86,4	85,4	51,5
1706 X.	Uhlfeld vért. ezd.	770	67,8	58,1	50,9	77,2
1706 X.	Latour vért. ezd.	762	60,6	60,6	60,6	60,0
1706 X.	Cusani vért. ezd.	837	81,5	84,5	77,5	70,7
1706 X.	Steinville vért. ezd.	713	65,2	54,7	47,0	66,8
1706 X.	Baireit drag. ezd.	785	57,5	80,3	71,1	73,1
1706 X.	Rabutin drag. ezd.	815	83,7	87,7	77,4	82,2
1706 X.	Brenner drag. ezd.	690	88,3	84,5	69,7	74,8
1706 X.	Althann drag. ezd.	871	83,0	93,9	84,6	68,8

A must- ra ideje	Az ezredek neve	Felsz. létsz.	Kardja %	Szuronya %	Flintája %
1704 V.	Rabatta gy. ezd.	1702	—	48,4	89,7
1706 X.	Salm gy. ezd.	1462	100,0	72,6	100,0
1706 X.	Pálffy gy. ezd.	213	100,0	100,0	100,0
1706 X.	Neiperg gy. ezd.	281	78,6	55,5	100,0
1706 X.	Thürheim gy. ezd.	903	100,0	89,8	100,0
1706 X.	Virmond gy. ezd.	870	100,0	100,0	100,0
1706 X.	Teutsmeister (Neuburg) gy. ezd.	1319	86,1	100,0	98,3
1706 X.	Tollet gy. ezd.	1345	100,0	100,0	100,0

tényt, hogy itt a szervezési szabályzat csak az állomány 88%-ának írt elő lovat. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a ruházat terén a kuruc csapatok ellátottsága magasabb szinten állt.

Kutatásaink eredményeit összegezve úgy véljük, hogy Rákóczi államának hadereje, fegyverzetét tekintve, mennyiségileg és minőségileg is alatta maradt a Habsburg haderőnek. Szélesebb aspektusból tekintve a két hadsereg nem volt egy súlycsoportban, hiszen a fejedelem csapatai sem szervezetükben, sem képzettségükben nem feleltek meg a kor követelményeinek.

A nagyobb összecsapásokban a kuruc katonai vezetés létszámfölnyét próbálta kamatoztatni. Egyetlen rohammal igyekeztek az ellenséget megfutamítani, mégpedig döntően a lovassági erőkkel. Azonban, ha e roham nem sikerült, vagy a csapatokat ellentámadás érte, az egymásra torlódó egységek között pánik tört ki. Ugyanis a kuruc haderő nem rendelkezett olyan korszerű gyalogsággal, mely az ellenség támadását felfogta volna. A könnyű fegyverzetű, hiányosan felszerelt lovas tömegek képtelenek voltak a gyalogság támogatására, annál is inkább, mert az első roham sikertelensége után szótszóródtak.

Ez a helyzet a tanulmányunkban ismertetett „sajátos” hadügyi fejlődés eredménye. Bár a „hadügyi forradalom” hatásai Magyarországon is érezhetőek voltak, a honi katonaság mégis a „perifériára” szorult. Hiába szolgált a kuruc tisztikar jelentős része az élvonalat képviselő császári hadseregben, zömüket fejlett nyugati típusú gyalogság kiegészítő elemeként használták. A döntően lovasságból álló magyarországi kiegészítésű katonaság kitűnően értett a rajtaütésekhez, az utánpótlás zavarásához, a felderítéshez, félelmetes hírnevet szerezve magának.¹⁴¹ Viszont a törökök elleni hadviselés céljaihoz jól megfelelő magyar huszárság önmagában, nagy létszámú korszerű gyalogság nélkül, mely csatadöntő tényező, nem tudott tartós sikereket elérni. Igaz viszont, hogy e mozgékony egységeket legyőzni is nehéz volt.

A kuruc állam politikai, katonai adminisztrációja az óriási erőfeszítések ellenére sem volt képes létrehozni a reguláris haderőt; bár kezdeti eredményeket elkönnyvelhettek ugyan (a katonaság belső adminisztrációjának kialakítása, egy-két ütőképess ezred megszervezése), de törekvéseiknek eleve gátat szabtak az ország társadalmi és gazdasági feltételei.

Feudális szövetű társadalomban alapvetően kapitalisztikus jellegű hadseregszervezési forma bevezetése rendkívül nehéz feladat. Kiváltképpen akkor, ha a pénzügyi források roppant korlátozottak, valamint a politikai és katonai vezetés partikularizmusa eleve meggyengíti a központosítási törekvéseket.

Ennek ellenére Rákóczi állama gazdasági és katonai teljesítőképességének maximumát nyújtotta. Az ország függetlenségének védelmében nem riadtak vissza a diktatórikus módszerektől sem. Ezzel, ha rövid időre is, minden társadalmi réteg anyagi erejét a hadügy szolgálatába állították. Csak ilyen áron lehetett fenntartani azt a fegyveres erőt, mely ha mellékfronton is, közel nyolc éven keresztül viaskodott a császári seregekkel. Meggyőződésünk, hogy az a taktika, amit a kuruc hadvezetés követett, általában megfelelt az adott lehetőségeknek, de a korlátait, zömmel objektív okok miatt, nem léphette át. Hiszen tudjuk, a tények makacs dolgok, állandóan figyelmeztetnek azokra a különbségekre, amelyek a valóság és aközött mutatkoznak, ahogyan a dolgot látni szeretnénk!

¹⁴¹ A magyar huszárság egyetemes hadtörténelmi jelentőségére nézve l. *Zachar József*: *Idegen hadakban*. Budapest, 1984.

АРМИЯ ПЕРИОДА ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ ПОД РУКОВОДСТВОМ
РАКОЦИ В СВЕТЕ ИНСПЕКТОРСКИХ ПРОВЕРОК

Резюме

Становление в Западной Европе капиталистического экономического уклада вызвало в XVI—XVII веках большие изменения и в области военного дела. Так называемая революция военного дела преобразовала не только рода войск и тактику, но подняла на более высокую ступень и внутреннюю военную администрацию. Одним из важнейших элементов её была система смотров, так как аппарат службы снабжения мог узнать боевую ценность войск на основании результатов смотров. С другой стороны, необходим был систематический контроль за расходами, так как содержание и оснащение, экипировка всё более многочисленных вооруженных сил поглощали подавляющую часть государственных поступлений.

Армия государства Ференца Ракоци II, зиждящаяся на феодальных экономических и социальных устоях, далеко отставала от передовых западно-европейских армий, в том числе от противостоявших ей габсбургских вооруженных сил. Данные смотровых книг свидетельствуют о том, что части куруцев как по своему вооружению, так и в области выучки отставали от императорских войск. Два эти противника действительно принадлежали к разной весовой категории. Практически революция в военном деле лишь периферийно коснулась военной организации Венгрии, ибо в армии Ракоци офицерский корпус и рядовой состав, служивший в вооруженных силах Габсбургов, составлял всего лишь дополнительный элемент. Входившие в состав венгерской армии части преимущественно легкой кавалерии, в меньшей мере легкой пехоты одни сами по себе не могли устоять перед западно-европейскими войсками. Сформированию же хорошо обученной и организованной боеспособной пехоты априори препятствовали скудные экономические и финансовые ресурсы, которыми располагала Венгрия.

István Cigány

DAS HEER DES RÁKÓCZI-FREIHEITSKAMPFES
IM SPIEGEL DER MUSTERUNGEN

Resumee

Das sich während der 16-ten und 17-ten Jahrhunderten in Westeuropa voll entfaltende kapitalistische Wirtschaftssystem verursachte schnelle Veränderungen auch auf dem Gebiet des Kriegswesens. Die sog. Revolution des Kriegswesens hat nicht nur die Waffengattungen und die Taktik umgeformt, sondern sie entwickelte die innere Administration der Armee auf einen höheren Grad. Ein der wichtigsten Elementen dieser Administration war das Musterungssystem, da die Heeresführung und die Organe des Versorgungsapparats aus den Ergebnissen der Musterungen den Kampfwert und Bedürfnisse der Truppen kennenlernen konnten. Andererseits die regelmäßige Kontrolle der Ausgaben war notwendig da der Unterhalt und Ausrüstung des Heeres von immer größeren Bestanzahl den größten Teil der Staatseinnahme verzehrte.

Das Heer des Staates von Ferenc Rákóczi dem II. ist auf der feudalen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Basis hinter der fortschrittlichen Heere von Westeuropa — so auch dem ihm gegenüberstehenden Kaiserlichen Heer — weit zurückgestanden. Die Angaben der Musterungsbücher beweisen daß die Kurutzenarmee sowohl hinsichtlich ihrer Bewaffnung als auch der Ausbildung hinter den kaiserlichen Truppen zurückstand. Eigentlich waren die zwei Gegner nicht in der selben Gewichtsklasse. Der ungarische Heeresapparat wurde praktisch nur peripherisch von der Revolution des Kriegswesen betroffen. Nämlich bildeten das früher im kaiserlichen Heer gediente Offizierskorps und die Mannschaft nur ein zusätzliches Element dieser Armee. Die zum größten Teil aus leichter Reiterei und in geringerem Maße aus leichter Infanterie bestehenden Einheiten konnten sich allein gegen die westeuropäischen Heere nicht behaupten. Die Ausgestaltung einer gut organisierten, ausgebildeten und geleiteten, schlagkräftigen wurde vorweg von der spärlichen wirtschaftlichen und finanziellen Kraftquellen verhindert.